Е. Р. ДАДАШОВА

ПОЛИФОНИЈА ҮЗРӘ ГЫСА МҮҺАЗИРӘЛӘР КУРСУ

БАКЫ — 1991

Азәрбајҹан Республикасы Халг Тәһсили Назирлији
Ү.Һаҹыбәјов адына Азәрбајҹан Дөвләт Консерваторијасы.

Е.Р.ДАДАШОВА

ПОЛИФОНИЈА ҮЗРӘ ГЫСА МҮҺАЗИРӘЛӘР КУРСУ.

Дәрс вәсаити Азәрбајҹан
республикасынын Халг
Тәһсили Назирлији тәрә-
финдән тәсдиг едилмишди

АПУ - нун нәшри
БАКЫ - 1991.

Редактор:доц.Б.М.Мәммәдова

Рә"јчиләр:Үзејир Һачыбәјов адына Азәрбајчан Дөвләт
Консерваторијасынын досентләри,сәнәтшүнаслыг намизәдләри
И.М.Әфәндијева,Т.А.Јагубова.

ДАДАШОВА ЕЛНАРӘ РӘҺИМ АҒА ГЫЗЫ

Полифонија үзрә гыса мүһазирәләр курсу.

Дәрс вәсаити В.И.Ленин адына АПУ-нун нәшри.1991.

Дәрс вәсаитиндә сечилмиш мөвзулар һаггында верилән мә"лумат Москва консерваторијасынын нәзәријјә кафедрасынын професору Т.Ф.Мүллерин "Полифонија" фәнни үзрә програмынын /Москва,1983/ 18-чи,19-чу вә 20-чи бөлмәләринә әсасән мүһазирәләр шәклиндә тәртиб едилиб. Вәсаит полифонија тарихинә аид гыса ичмалла башлајыр.

Бундан сонра јухарыда гејд олунан бөлмәләрә мүвафиг сурәтдә "Гүдрәтли дәстә" бәстәкарлары,мүасир бәстәкарларын јарадычылығы - Һиндемит вә Г.Гарајев полифонијасы һаггында синтез шәклиндә /полифоник анализ вә тарихи изаһ/ мүһазирәләр верилиб. Мүһазирәләрин мөвзулары полифонијанын мүхтәлиф дөврләриндә истифадә олунан мәгамлар әсасы үзрә сечилиб. Мәсәлән,дәрс вәсаитинин кириш ичмалында "чидди үслубун" гәдим диатоник, "сәрбәст үслубун" мажор-минор ладларына архаланмасы һагда мә"лумат верилир.

18-чи бөндлән "Гүдрәтли дәстә" бәстәкарларынын полифонијасына аид мүһазирәләр мөвзусу сечилиб. Бу да тәсадүфи дејил. Классик рус бәстәкарлары мажор-минор мәгам-тонал системинин инкишаф просесиндә јени мәрһәлә јарадыблар. Онлар, илк дәфә өз јарадычылыгларында мажорун вә минорун чохиллик һөкмранлығыны сарсытмыш, рус халг мусигисинә әсасланараг бу системи зәнкинләшдирмишләр /хүсусилә М.П.Мусоргски/.

19-чу бөндлән Һиндемитин "Ludus tonalis" силсиләсинә аид мүһазирә сечилиб /беләликлә, бәстәкарын тоналлыға јени мүнасибәти әсас көтүрүлүб/.

Бәзәр бәстәкарын "биринчи сыра" адландырдығы пәрдәләрин акустик гоһумлуғу үзрә гурдуғу системә әсасән бәстәләниб /силсиләнин фугалары гоһум тоналлыглардан тәдричән јадлашма, узаглашма принсипи үзрә сечилиб, тәртиб олунуб/.

20-чи бөндлән: Азәрбајчан бәстәкары Г.Гарајевин /монотематик,12 тондан ибарәт хроматик систем әсасында бәстәләдији/ "12 фуга" һагда мүһазирә сечилиб.

Әлбәттә, полифонија фәнни үзрә мүһазирәләр анчаг бу бөлмәләрдән ибарәт дејил. Нәшрин кичик һәчми бүтүн мөвзулары әһатә етмәјә имкан вермир. Бунунла јанашы полифонија фәнни үзрә азәрбајчан дилиндә дәрсликләрин олмамасына көрә бу фәннин тарихинин бә"зи дөврләринә аид гыса да олса тәсәввүр јаратмағы вачиб билдик.

Галан фәсилләр дә һазырланыб. Јәгин ки, онлар тезликлә дәрс весаити кими нәшр олунуб тәләбәләримизә тәгдим едиләчәк.

Китабдан Азәрбајҹан Дөвләт консерваторијасынын вә орта ихтисас мусиги мәктәбләринин бәстәкарлыг, мусиги нәзәријјәси вә ифачылыг факултәләринин тәләбәләри истифадә едә биләрләр.

ПОЛИФОНИЈА ТАРИХИНИН ӘСАС МӘРҺӘЛӘЛӘРИ

КИРИШ

/ гыса ичмал /

Чохсәсли мусигинин хүсуси ифадә тәрзи олан полифонија узун мүддәтли тарихи јол кечмишдир.Бунунла беле мүхтәлиф мәрһәләләрдә онун ролу каһ артмыш,каһ да азалмышдыр. Бу сишиш вә јохушлар јени форма вә жанрларын јаранмасындан вә мусиги тәфәккүрүндән хејли дәрәчәдә асылы иди.

Аврола профессионал мусигисинин полифонија тарихинин мәрһәләләри ашағыдакылардыр:

I. X - XII әср.

Чохсәслинин илкин формалары.Параллел һәрәкәтә архаланан икисәсли мусиги. Полифонија тарихинин бу мәрһәләсинә икисәсли мусигидән чохсәсли мусигијә атылан илк аддым кими бахмаг лазымдыр.

Бизим дөврә јазылы шәкилдә келиб чатан илк чохсәсли нүмунәләр тәхминән X әсрә аиддирләр.Онлар әсасән һетерофоникдир - јә"ни чохсәслинин илкин формаларыдыр. Бу нүмунәләрдә сәсләрин мелодик һәрәкәти унисондан башлајыб,тәдричән чәпәки һәрәкәтлә квинтаја гәдәр араланараг,сонрадан экс һәрәкәтлә јенидән унисона гајыдыр. Паралел һәрәкәт исә прималар,квартәлар,квинталар вә октавәларла ифадә олунур.

Кет-кедә һетерофонијанын инкишафында сәсләрин экс һәрәкәтинә мејл артыр /үстүнлүк верилир/ вә сәсләр арасындакы

тәзад күчләнир.

Бош сәсләнән кварталар, квинталар тез-тез терсијаларын һәрәкәти илә әвәз олунур. Бир гәдәр сонра исә терсијаларын сексталарла нөвбәләшмәсинә үстүнлүк верилир.

Сәсләрин сајы артыр, сәсләр арасындакы ритмик тәзад күчләнир. Икисәслидән јухары сәс чох инкишафлы / һәм мелодик, һәм ритмик тәрәфдән - јубилјасијаја бәнзәр /, алт сәс исә дәм пәрдә функсијасыны дашыјыр.

Чохсәслинин бу чүр садә нүмунәләри сонракы полифонијанын јаранмасы вә инкишафы үчүн әсас бүнөврә сајыла биләр. Фактура комплекси / һәм үфүги, һәм шагули / ајдын көрүнүр. Сонралар чохсәслинин дахилиндә бу чүр икисәслиләр тәркиб һиссә кими инкишаф етдирилир.

II. XIII-XIY әсрләр. Икисәсли нүмунәләрдән даһа чох сәсләри олан нүмунәләрә кечид дөврү. Үчсәслинин кениш јајылмасы вә тәдричән дөрд, беш, һәтта алтысәсли нүмунәләрин јаранмасы. Сәсләр арасында тәзадын артмасы, әсл полифонијанын тәшәккүл тапмасы.

Икили контрапунктун вә имитасијалы полифонијанын илк нүмунәләринин јаранмасы XIII әсрин сонуна аиддир.

III. XY - XYI әсрләр. Чохсәслинин тарихиндә полифонијанын илк чичәкләнмә дөврү - хор мусигиси жанрларында "чидди үслуб"ун там камиллик дөврү. "Чидди үслуб" полифонијасы XY - XYI әсрләрдә a capella / мүшајиәтсиз / хор әсәрләринин бәдии ифадә үсулу кими

өзүнүн јеткин дөврүнү јашамышдыр.

"Чидди үслуб" өз диатоникլији, интонасија вә ритмин садәлији, һәрәкәтин арамлығы илә характеризә олунур. Һәмин үслуб XYII әсрин әввәлинә гәдәр јашамышдыр. Бу дөврүн ән көркәмли нүмајәндәләриндән нидерландлы Г.Дүфаи, Ј.Обрехт, Ј.Окегем, Жоскен де Пре, Орландо Лассо; италијалы - Андреа Габриели, Чованни Пјерлуичи Палестрина кими бәстәкарлары көстәрмәк олар.

Авропа полифонијасынын инкишафында классик дөврүн тимсалы Нидерланд полифонија мәктәбидир.[1] Бу сәбәбсиз дејил: Нидерланд халг мусигиси зәнкин чохсәсли мусигидир. Нидерландда хүсуси вокал мәктәбләри олуб /метризалар - maitrise /. Онлар кафедрал килсәләрин нәздиндә фәалијјәт көстәриб /YIII әсрдән XYIII әсрә гәдәр /.

Нидерланд бәстәкарлары бүтүн наилијјәтләрини өз милли мусиги мәдәнијјәтләринин әсасында гурмушлар. Мусигинин әсасыны Нидерланд халг чохсәсли маһны жанры тәшкил етмишдир. Бунунла јанашы, Нидерланд мәктәби полифонијанын бир нечә әсрлик мүрәккәб тәкамүл просессинә јекун вура билмишдир.

Нидерланд мәктәбинин полифонијасы мүртәче килсә еһкамына гаршы мүбаризәдә формалашырды. Килсә ајини көһнәлмиш тәксәсли мусиги үслубуну јени демократик тенденсијалара гаршы горујурду. Нидерланд мәктәбинин бәстәкарлары килсә му-

1. Нидерланд мәктәби һәм дә Франко-Фламанд мәктәби кими адланыр.

сигисинә өз јарадычылыгларында әһәмијјәтли јер вермәклә јанашы, күбар мусигисини дә јаддан чыхартмырдылар. Бу бәстәкарлар бөјүк сәхаветлә күбар мәтнләринә чохсәсли маһнылар бәстәләјиб интибаһ дөврүнүн зәнкин идеја вә һиссләрини екс етдирирдиләр. Беләликлә дә, конкрет десәк, о дөврүн Нидерланд бәстәкарлары килсә мусигиси жанрларында - месса, мотет, псалм вә б. әсәрләр јаратсалар да, күбар мусигиси жанрларында да - шансонлар, мадригаллар, тәксәсли вә чохсәсли лирик мәтнли вокал әсәрләр, мүхтәлиф мәтнләрә ајры-ајры хор әсәрләри, инструментал фантазијалар, ричеркарлар, токкаталар, пастораллар, рәгсләр вә с. дә бәстәләјирдиләр.

Һәр бәстәкарын јарадычылыгы орижиналлыгы, өзүнәмәхсуслугу илә фәргләнирди. "Чидди үслуб" полифонијасы XYI әсрин вокал-хор әсәрләриндә ән јүксәк наилијјәтләрини екс етдирә билмишди. Палестрина вә Орландо Лассо јарадычылыгы буна парлаг мисалдыр. Бу бәстәкарларын јарадычылыгында контрапункт техникасынын елә үсуллары мүәјјәнләшдирилмишди ки, һәмин үсуллар сонракы бәстәкарларын јарадычылыгында мүвәффәгијјәтлә инкишаф етдирилмишди. Имитасијалы вә канонлу формаларын ишләнмәси вә инкишафы һәтта муасир дөврүмүздә истифадә олунан фуга формасына јахындыр вә һәмин жанрын мејдана чыхмасы үчүн әлверишли шәраит јаратмышдыр /Фрескобалди вә Бах/. Палестрина јарадычылыгына хас олан сәс һәрәкәтинин әсас принсипләри: һемаһәнклик, сычрајыш араларынын пилләвари екс һәрәкәтлә долдурулмасы, кечичиләрдән, көмәкчиләрдән, кечикдирмәләрдән истифадә-

сидир. Онун јарадычылыгына хас олан мелодијанын фәрдиләшдирилмәси үслубу бу күнә кими өз мә"на вә дәјәрини итирмәјиб. Палестринанын мусиги мәдәнијјәти гаршысында даһа бир хидмәти онун Т, S, Д кими һармоник функсијаларын каданс бөлмәләриндә дүзкүн, дүшүнүлмүш шәкилдә истифадәсиндән ибарәтдир. Палестрина бөјүк усталыг вә мәһарәтлә хор мусигисиндә өз күчүнү сынаја билмишдир. Палестринанын әсәрләриндә хору тәшкил едән сәсләр чох пластик, регистр бојалары рәнкарәнк, ритмик хәтләри зәнкин, һармоник бирләшмәләри мүхтәлифдир. "Чидди үслуб" полифонијасы имитасијаларын вә мүрәккәб контрапунктун мүстәсна зәнкинлији илә сечилир. Полифонија о дөврдә мусигинин әсас, апарычы вә јеканә јарадычылыг үсулу олмагла јанашы, сонракы мусигинин жанр вә формаларынын тәмәл дашыны гоја билмишдир.

IY. XYII әср - бу дөвр полифоник әсәрләрин боллугу илә фәргләнир. Үсталик, мәһз бу дөврдә, полифоник үслуб вә формалар XYII әсрин әсас апарычы жанрларына /опера вә инструментал жанрлара/ дахил олур. Бүтүн бунлара бахмајараг, полифонија һәмин дөврдә өз әһәмијјәтли јерини һармонијаја верир. Һармонија чох интенсиф инкишаф етмәјә башлајыр. О, мусигинин форма гурулушу үчүн әсас васитәјә чеврилир.

Y. XYIII әсрин биринчи јарысы.

Бахын, Һенделин јарадычылыгы. Һармонијанын XYII әсрдә әлдә етдији наилијјәтләрин әсасында полифонијанын мусиги тарихиндә икинчи чичәкләнмә дөврү башлајыр. Мусиги тарихинин

бу мәрһәләсиндә полифонија "сәрбәст үслуб" полифонијасы адланыр. Өз инкишафында исә полифонија тәдричән һармонијанын ганунлары илә идарә олунмаға башлајыр.

"Сәрбәст үслуб" полифонијасы вокал, вокал-инструментал вә инструментал әсәрләрин вәһдәти үслуб васитәсинә чеврилир. Бу үслубун ән уча зирвәләри И.С.Бахын јарадычылығында фәтһ олунур.

"Сәрбәст үслуб"у "чидди үслуб"дан мелодик, тематик, лад-һармоник вә ритмик гурулуш фәргләндирир. Бунунла јанашы, бу ики үслубу ејни вахтда сәсләнән мелодијаларын һәмаһәнклији вә чохсәсли гурулушун ифадә тәрзи дә ајырыр.

"Сәрбәст үслуб"да – ики мәгам /мажор вә минор/ һөкмранлыг едир. Инструментал формаларын кениш истифадәси мелодијанын јениләшмәсинә вә даһа сәрбәст гурулушда јаранмасына сәбәб олур. Мусигинин гавранмасы вә мусиги тәфәккүрүнүн дәјишилмәси онун ифадә васитәләринин зәнкинләшмәсинә дә тә"сир етмишдир. Мусиги дилинин инкишафында ифачылығын јени формалары мүстәсна рол ојнамышдыр. Әкәр "чидди үслуб" полифонијасы анчаг a capella хор ифасына архаланырдыса, "сәрбәст үслуб" полифонијасы инструментал ифачылыг имканларындан бәһрәләнирди. Беләликлә дә, мусигинин ифадә васитәләринин кенишләнмәси үчүн бу чәһәт елә бөјүк рол ојнады ки, һәтта a capella хор ифачылығына јени үсул вә васитәләрин дахил олунмасы ганунилешди.

Палестрина /1525-1594/ вә О.Лассодан /1532-1594/ сонра Фрескобалди /1583-1643/, Фробергер /1616-1667/, Букстехуде /1637-1707/, Пахелбел /1653-1706/, Телеман /1681-1767/ вә башгалары фәалијјәт көстәрмишләр. Бах вә Һендел јарадычылығы исә полифонијанын јени јүксәлиш дөврүнү тәмсил едир. Онларын полифоник наилијјәтләри бу күнә кими мусигидә апарычы рол ојнајыр. Бах вә Һендел өз сәләфләринин наилијјәтләринә бир нөв јекун вура билмишләр. Бөјүк устадлар мисли көрүнмәјән әсәрләр бәстәләмәјә наил олмушлар. Онларын јарадычылығынын әсасыны XVII әсрин јени һомофон-һармоник үслубу вә опера сәнәти тәшкил етмишдир. Бах вә Һендел һомофонијанын ән күчлү тәрәфини композисијалара дахил едәрәк, һомофонија вә полифонија үчүн умуми олан мәгам функсионал принсипләрини мусиги композисијасы илә үзви сурәтдә бағлаја билмишләр. Онларын јарадычылығында бир тәрәфдән фуга жанры артыг формалаша билмишдир, дикәр тәрәфдән исә мажор-минор мәгам системи ашкар дујулмушдур. Бах вә Һендел полифонија саһәсиндә јени бәдии имканлары ачмыш вә зәнкин инкишафлы форма олан фуганы ән јүксәк зирвәјә галдыра билмишләр. Ејни заманда мусигинин сонракы инкишафы үчүн әсаслы зәмин јаратмышлар: Вјана классикләринин јарадычылығынын әсасыны тәшкил едән һомофон-һармоник үслуб ән"әнәләрин бу сых әлагәсинә көзәл мисал ола биләр.

VI. XVIII әсрин икинчи јарысы – XX әср.

Бу дөврдә полифонија мүрәккәб чохсәслилин тәркиб һиссәси кими истифадә олунур.

Бахын вәфатындан сонра Гәрби Авропанын мусиги дилиндә јухарыда гејд етдијимиз кими, полифонијадан һомофонијаја тәрәф әсаслы дөнүш јаранмаға башлајыр. Анчаг Бахын наилијјәтләри итирилә билмәзди. Бу наилијјәтләр өзләринин јени һәјатыны ән чох Мотсарт вә Бетһовен јарадычылығында јашады; чүнки онларын мусиги тәфәккүрүнүн өзү дә полифоник иди. Мотсартын вә Бетһовенин полифонијасы һомофонијанын јениләшмә мәрһәләсиндән аддајараг, јени инкишаф јолуна гәдәм гојур, һомофонијанын тарихиндә чох зәнкин вә әһәмијјәтли мәрһәләни тәшкил едир. Романтикләрин јарадычылығынын јени үслублары /програмлыг, жанрларын тәзади вә с./ кәнарда галан полифоник имканларын истифадәси үчүн зәмин јарада билмишдир.

Беләликлә полифонија тарихиндә јени инкишаф дөврү ачылыр. Бу дөврдә полифонијанын һармонија илә сых вәһдәти нәзәрә чарпыр. Онларын бири-биринә тә"сири сон дәрәчә әһәмијјәтлидир. Мисал үчүн: романтикләрин јарадычылығында полифонија һармонијанын ән јени наилијјәтләриндән гидаланырды. Һармонија да өз нөвбәсиндә јени ахычы характерини полифонијадан алыр / Вагнер/.

XIX әсрин ахырларында полифонија јени функсијалары илә фәргләнмәјә башлајыр. Мәһз бу јениликләр нәтичәсиндә XIX-XX әсрин сәрһәдләриндә јени јарадычылыг истигамәтләри арасында кедән мүбаризә полифонијаны бир даһа ән плана чыхарыр.

Беләликлә, полифонија бир чох јени чәрәјанларын мејдана чыхмасына сәбәб олур. Мәсәлән: атоналлыг, сериализм, минимализм, неоклассисизм вә башга модерн үслублар. Академик Асафјевин сөзү илә десәк: "Полифонија мусиги әсәринин ганыдыр. О, мусиги әсәринин дамарларында ахараг, охунан, чаланан сәсләрин бирләшмәсинә, онларын мүстәгиллијинә вә ифадәлилијинә имкан верир. Бир сөзлә десәк, әсл инчәсәнәт әсәри бу кејфијјәтләрсиз јашаја билмәз."

"ГУДРӘТЛИ ДӘСТӘ" БӘСТӘКАРЛАРЫНЫН ӘСӘРЛӘРИНДӘ ПОЛИФОНИЈА. М.А. БАЛАКИРЕВ.

"Гүдрәтли дәстә" бәстәкарларынын естетикасынын әсаслары ејни олса да онларын јарадычылығында полифонијаја мүнасибәт фәргли шәкилдә өз ифадәсини тапыр. Римски-Корсаков өзүнүн "Салнамә"синдә дејир:"Бах "Гүдрәтли дәстә" бәстәкарлары тәрәфиндән мусиги ријазијјатчысы кими гәләмә верилирди. Һендел исә күчлү тәбиәтә малик, анҹаг аз јада дүшән бәстәкар кими "Гүдрәтли дәстә" бәстәкарлары тәрәфиндән гәбул олунмушду. Римски-Корсаков гејд едир ки, "Гүдрәтли дәстә"јә башчылыг едән Балакирев Глинканын полифонија илә мәшгул олмаг тәшәббүсүнү давам етдирмәди, Глинканын гәрб фугасыны рус мусигисинин хүсусијјәтләри илә бағламаг мејлини гәбул етмәди. Глинканын бу мәгсәди Балакирәвә мә"лум олса да, о Глинканын бу тәшәббүсүнүн давамчысы олмады. Буна бахмајараг, Балакирев өз јарадычылығында мәһз Глинка ән"әнәләринин давамчысы олду. Бу ән"әнәләр "Гүдрәтли дәстә"нин галан бәстәкарларынын мусигисиндә дә өзүнәмәхсус фәрди ифадәсини тапды.

"Гүдрәтли дәстә" бәстәкарларыны бирләшдирән миллилик, халг мусигисинә вә халг һәјатынын тәсвиринә дәрин мејл һәм Балакиревин, һәм Мусоргскинин, һәм Бородинин, һәм дә Римски-Корсаковун әсәрләриндә /мәсәлән рус халг маһныларына мүнасибәтдә/ мүхтәлиф формаларда өзүнә јер тапыр: халг мусигисинин вариасијалылығы вә сәсалты полифонија шәкилләриндә.

Милиј Алексејевич Балакирев /I836-I9I0/ полифонијаја

аид илк тә"лими Глинкадан алмышдыр /бәстәкарын I837-ҹи илдә јаздығы увертүранын әсасыны тәшкил едән испан маршы мөвзусуну Балакирәвә Глинка вермишдир /Үч рус маһнысынын мөвзусуна јазылмыш увертүраларда /I858-ҹи ил/, "Мин ил"әсәриндә /I862-ҹи ил/ /икинҹи редаксијада "Русија" адланыр/I887-ҹи ил//, Балакиревин Глинка јарадычылығындан ирәли кәлән полифонија принсипләри өзүнү габарыг бүрүзә верир: а/ маһнылардан көтүрүлмүш хырда имитасија гурулушлары, б/ мүхтәлиф мөвзу мотивләринин бирҝә сәсләнмәси, Балакиревин тапдығы јени үсул /тематик формаларын фигурасијалы вә контрапунктујла мүнасибәтдә олмасы /сонрадан Римски-Корсаковун, Чајковскинин, Лјадовун вә башга бәстәкарларын јарадычылығына да кечмишдир.

Орижинал халг маһны нүмунәләринин истифадәси о вахткы бәстәкарларын халг мусигисинә олан дәрин мәһәббәтинин нәтиҹәсидүр.

Балакиревин вә Глинканын бә"зи үмуми јарадыҹылыг әламәтләри илә јанашы фәргли индивидуал әламәтләри дә вар. Бу полифонијаја да аиддир. Балакиревин "Үч рус маһнысы" әсасында јазылан увертүрасы Глинканын ре минор симфоник увертүрасы илә өз бәдии принсипләри бахымындан јахынлыг тәшкил едир. Мәсәлән, увертүраны ити темпли полифоник кириш ачыр вә тезликлә о, октава имитасијаларына вә канона чеврилир. Бурада халг мөвзусу сәсалты ифадәнин нәфәсли аләтләр тәрәфиндән үчүнҹү кечидиндә Глинканын типик хроматизмләри илә јанашы "Камаринскиси" әсәриндән нәфәсли аләтләрин ифасында сәсләнән вариасијалары чох хатырладыр. Анҹаг Ба-

лакирев бу јердә, pizzikato контрапункту ну вермәклә, Глинканын классик үслубуну јени формада давам етдирир. Беләликлә һәмин үслуб сәсләрин милли руhда, габарыг шәкилдә, колоритли тәрздә говушмасыјла нәтичәләнир : /Нүмунә I, 2 /.

Нәфәсли вә симли аләтләрин гарышмајан тембрләри бу ики хәттин ајры-ајрылыгда ешидилмәсинә имкан верир вә милли рус мусиги аләтләринин ифадә васителәрини чох хатырладыр / меселен, балалајканы /. Аләтләрин бу чүр истифадеси сонрадан Римски -Корсаков, Бородин вә башга бәстекарларын јарадычылыгында да давам олунур.

Увертуранын " Allegro "сунун есас мөвзусунда Балакирев полифоник бирләшмәләри халгын охума тәрзиндән әзүндән әлдә едир / әввәлчә унисон / cl /, сонра икисәсли сәсалты тәрздә / терсијалы, унисонлу һәрәкәтлә /. Јени кечид стретта шәклиндә верилир, икинчи дерәчәли сонсуз канон јаранир / имитасијанын интервалы октавадыр /.

а б в а б в
а б в а б в

Халг маһны нүмунәләринин ишләмәләриндә мөвзунун мүхтәлиф мүрәккәб стретта комбинасијалары шәклиндә истифадеси сонралар Лјадов вә Танејев јарадычылыгында типик һал алыр.

ГЛИНКА

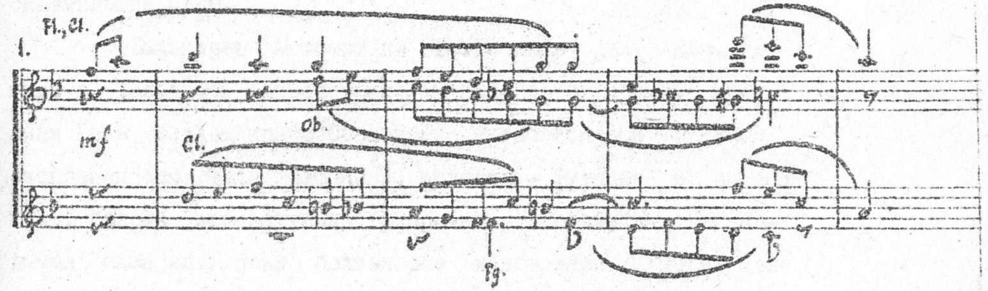

БАЛАКИРЕВ.

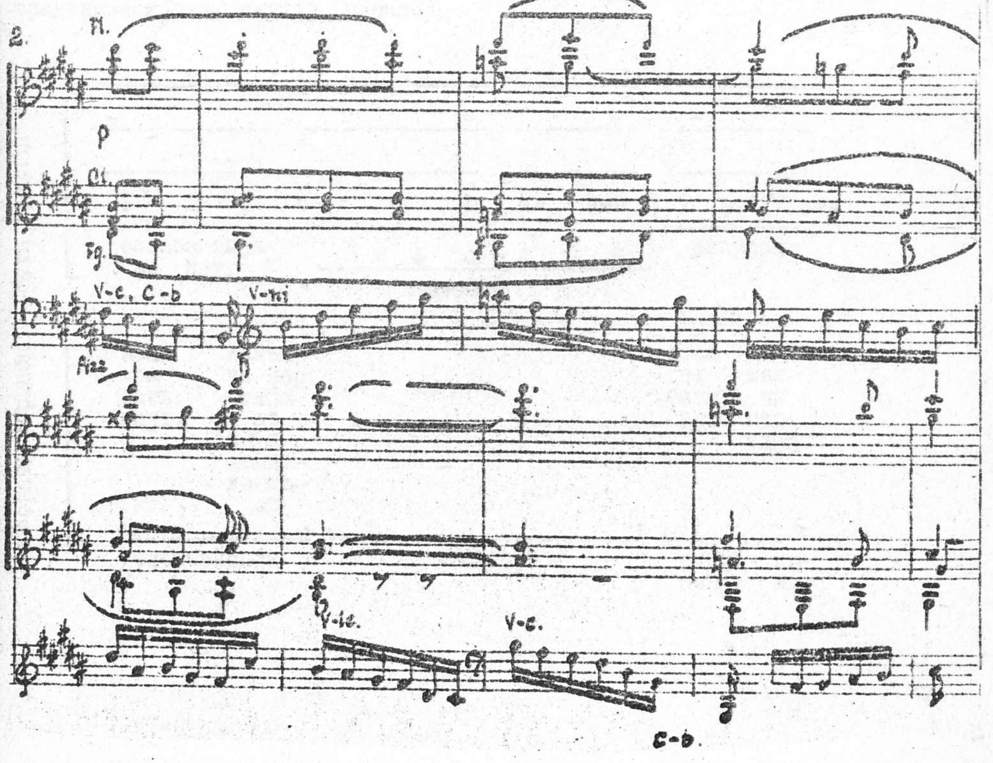

Көмәкчи партијада Балакирев "Во пиру была" маһнысындан истифадә едир.

Һәмин мөвзу алт сәсләрә кечәркән үст сәсләрдә контрапункт верилир. Бу Глинка јарадычылығына хас олан аналожи үсулу хатырладыр. Балакирев халгын јаратдығы мелодијаја дериндән нәзәр јетирир, һәмин мусигини онун өз дахилиндән кәлән чохсәсли васитәләрлә зәнкинләшдирир. Бу бахымдан Балакирев јарадычылығы рус мусигисиндә полифонијанын инкишафынын јени мәрһәләсидир.

Римски - Корсаковун дедији кими, "Русија" увертүрасы тәбиәтин Балакиревә бәхш етдији истеʼдадын вә һәмин бәстәкара хас олан тематик материалла ишләмәк принсипләринин рус мусигисиндә илк дәфә олараг габарыг шәкилдә ифадә етдирилмәсинә имкан јаратдыб. Миллилик вә глинкасајағы истифадә принсипләри даим Балакиревин диггәт мәркәзиндә олуб. Бу идејалары о "Гүдрәтли дәстә" үзвләринә дә ашылајыб.

Балакиревин "Рус увертүралары" өз дөврүнүн /50-60-чы илләрин/ парлаг әсәрләриндәндир. Чүнки онлар һәм рус симфонизминин вә һәм дә рус полифонијасынын инкишафыны сүбута јетирир. Балакиревин сонракы әсәрләри "Гүдрәтли дәстә"нин башга бәстәкарларынын әсәрләриjлә мүгајисәдә зәифдир. Балакиревин сон әсәрләриндән си бемол минор /1905-чи ил / сонатасынын биринчи һис-

сәсинә нәзәр јетирәк: бурада соната вә фуга формалары синтезләшдирилиб.

Балакирев Мотсарт вә Бетһовенин јолу илә кетмир, о, формаларын һиссәләрин функсионал охшарлығы принсипи илә бирләшдирир. Сонатанын експозисијасы фуганын експозисијасы кими башлајыр, ишләнмә - фуганын ишләнмәси кими, реприз исә фуганын репризидир. Белəликлә дә ардычыл олмајан / јени бөлмәләрлә нөвбәләшән / фуга алыныр. Һиссәләр арасында көмәкчи партија кечир, ишләнмә - "R" соната типлидир, репризада көмәкчи партија мүвафиг транспозисијалы тәрздә верилир.

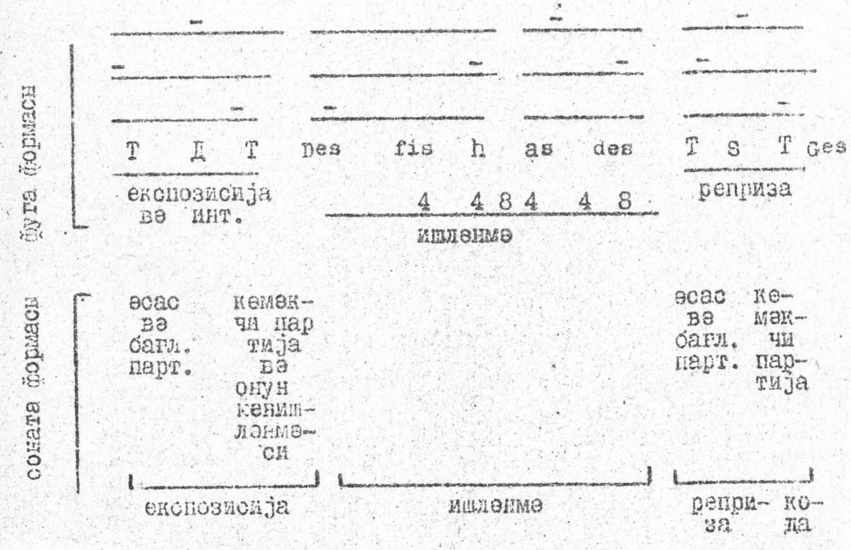

Балакиревин үслубунда полифонијанын һомофонија-ја табелији өзүнү бүрузә верир /хүсусән јарадычылығынын сон мәрһәләсиндә /. Бунунла белә рус халг маһныларынын ишләмәләриндә әкс мејл өзүнү даһа ајдын бүрузә верир. Фортепиано партијасындакы сәсләрин һәрәкәт гурулушу Љјадовун ишләмәләриндәки сәс хәтләринин һәрәкәтини хатырладыр. Бу исә өз невбәсиндә "Гүдрәтли дәстә" бәстәкарларынын мүхтәлиф нәсилләринин бәдии үслубларынын әлагәсини бир даһа сүбута јетирир.

Рус мусигиси тарихиндә Балакиревин ролу Глинканын ән"әнәләринин давамчысы вә "Гүдрәтли дәстә" бәстәкарларынын милли руһда тәрбијәчиси кими верилир. Чох инчә зөвгә малик олан мусигичинин әсәрләри орижинал үслуб тәрзијлә рус классик мусигисинә бир чох јенилик кәтирәрәк бизим дөврә гәдәр өз тәравәт вә әһәмијјәтини итирмәјиб.

М.П. МУСОРГСКИ.

М.П.Мусоргски /1839-1881/ даһи новатор бәстәкардыр. О, ејни заманда классик мусигинин ән"әнәләринә дериндән бәләд олан вә халг мусигисинин әһәмијјәтини дәрк едән бәстәкардыр. Мусоргски һәм классик вә һәм дә халг мусигисинә архаланараг, онлары өз истәјинә вә јарадычылығына табе едирди. Бәстәкарын новаторлуғу хүсусилә полифонија саһәсиндә чәтин ифадә олунурду ,чүнки полифонијанын ганунлары даһа чидди вә дәјишилмәздир. Мусоргскинин јарадычылығынын әсас мәгсәди рус халгынын әзәмәтини көстәрмәк олмушдур. О, бу мәгсәдини "Борис Годунов" операсынын итһафында белә ифадә етмишдир: "Мән халгы даһијанә бир шәхсијјәт кими дәрк едирәм вә һәмин даһинин ваһид бир идеја илә руһланмасыны чанландырмаг мәгсәди күдүрәм." Бу идеја "Гүдрәтли дәстә" бәстәкарларына да ашыланмышдыр.

"Борис Годунов" операсынын прологунун кириш һиссәси фугавари башлајыр. Мөвзу даһијанә сурәтдә ағыр темпли рус халг маһнысынын интонасијаларыны чанландырыр. Мөвзу јығчамдыр вә көлә кими јашајан халгын әһвалыны тәсвир едир. Бу мөвзу сирф фуга мөвзусу дејил, амма сонракы полифоник инкишаф үчүн имкан јарадыр.

Сәсләр фугавари дахил олур, имитасијалар тонал бахымындан Т – Д мүнасибәтиндә верилир. Ејни вахтда бурада классик експозисијанын тонал нөвбәләшмәси ән"әнәси бир гәдәр позулур: Т -Т- Д – Т ардычыллығыјла верилир. Икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү дәфә мөвзу контрапунктла мүшајиәт олунур. Һәмин контрапунктлар мөвзудан асылы олараг характерини дәјишир. Вариасија илә синтезләшмә шәклиндә фугалыг әлдә олунур. Вариасијаларын фугаја тә"сири јени орижинал тәбиилијлә сәсләнир. Башга сөзлә десәк, халг мусигисинин инто-

насијалары, жанры, композисија гурулушу Мусоргски јарадычылығында классик форманы дәјишир /"Борис Годунов" операсынын прологу буна парлаг мисалдыр /.

Башга мисал "Под Кромами" адланан сәһнәдән "Расходилас, разгулјалас" хорудур. Бурада һәр шеј дәринләшир: консепсија, миллилик вә с.. Оркестр guasi - фугато мөвзусуна дахил олур. Бу мөвзуја хорун бас групу сонрадан гошулур. Мөвзуну башга ритмик гурулушда икиләшдирир. Һәмин мөвзуну тенорлар субдоминанта тоналлығында тәкрар едир. Онун бу груп кечидләри тенорда доминантаја енмәклә тамамланыр. Әслиндә бу бир мөвзунун тәгдимидир, анчаг мүхтәлиф сәсләр арасында бөлүнмүш тәрздә, чүнки диапазону кенишдир /а $а_I$ б /. Бу чүр формалар Бахын да јарадычылығында вар. /Хроматик фантазија вә фуга /, анчаг Бахын мөвзулары јығчамдыр, һәтта тәкседлинин дахилиндә јерләшдирилир. Мусоргскидә исә Бахдан фәргли олараг, гурулуш кенишдир. Сон ханәләр исә һәтта сәсалтсы полифонијаја мисал ола биләр. Мәһз она көрә фугатодан јох, вариасија силсилесиндән сөһбәт кедә биләр: мөвзуја /вариасијанын мөвзусу I-чи бәнддир, вариасијалар исә сонракы тәгдимләрдир / гадын хорунун сәсләри дахил олур. Сонра мөвзу јенә дә оркестрдә верилир, хор ону күчләндирмәк функсијасыны дашыјыр. Т - S - Д- Т ардычыллығы сахланылыр, анчаг Д һиссәси дәими канонла күчләндирилир. Нәтичәдә вариасија принсипи фуга принсипинә үстүн кәлир.

Хорун реприза бөлмәсиндә Мусоргски классик пријомлардан истифадә едиб: мөвзу еј'ни вахтда һәм артырылмыш /Варлаам вә Мисаилин партијасында /, һәм әксидилмиш вә һәм дә илкин шәкилдә сәсләнир. Мөвзу доминантада кечәркән икисәсли үфүги вә шагули контрапунктларла верилир. Кодада һәрәкәт едән контрапунктун јени вариантлары истифадә олунуб. / Нүмунә 3 /.

3.

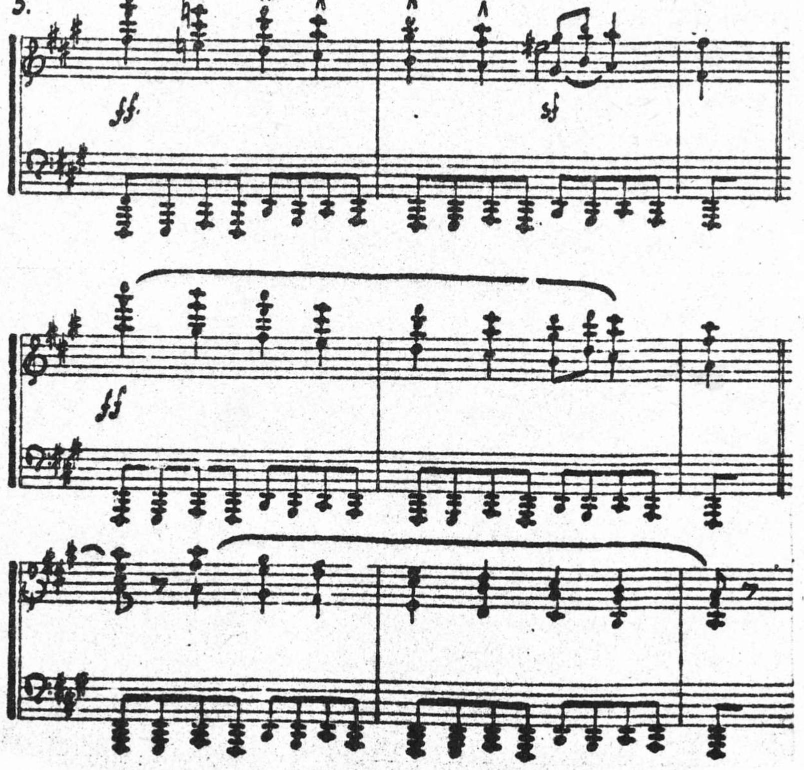

Мусоргски садә имитасијалардан да истифадә едир. "Хованшина" операсындан "Батја, батја чых" хору бүтүнлүклә имитасијалар тәрзиндә гурулуб. Гәдим чидди үслуб ән"әнәләриндән фәргли олараг вокал имитасијаларында бә"зән башга - башга мәтн дә верилир.

"Хованшина"нын бә"зи сәһнәләриндә сәрбәст имитасијалар вар. Мәсәлән: стрелесләр вә арвадлары, кәлмә адамларын сәһнәләри беләләриндәндир. Мелодија дәјишир, ритм исә сахланылыр.

Кечмиш дөврләрин һадисәләринә мүрачиәт едән Мусоргски Русијада ХУП- чи әсрин орталарында јаранмыш партес услублу охума тәрзинә диггәт јетирмәли олур. Тәрки-дүнјә монахларын хорунда / һүчрә сәһнәсиндә / даими чохсәслилик формасы бәрпа олунараг, бу чүр мусигијә хас олан сәсләр арасы паралел һәрәкәтә кениш јер верилир.

Авараларын - Варлаамын вә Мисаилин охума тәрзи чох типикдир : рус халг мусигисинин сәсалты полифонијасынын гајдаларындан кениш шәкилдә истифадә олунуб. / Нүмунә 4 /.

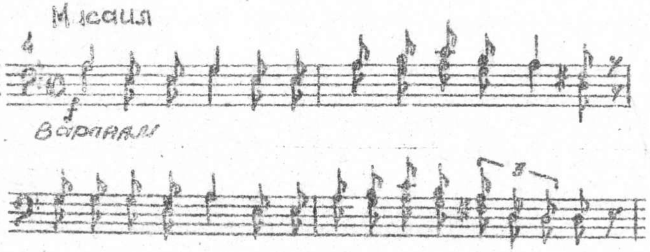

"Сәркидән рәсмләр" силсилесинин "Богатырскије ворота" адланан сонунчу пјесиндә гәдим мелодија әсасында даими чохсәслилик истифадә олунур.

Мусоргски гәдим охума нүмунәләри илә јанашы, халгын јаратдығы сәсалты полифоник формалардан да өзүнәмәхсус тәрздә истифадә едир. Мәсәлән, "Смилујсја" хорунун бас вә тенор партијаларынын ајры-ајры гурулушларында унисон, октава ардычыллыглары классик хораллыгла ајаглашмыр, мәһз сәсалты полифонијадан төрәниб зәнкинләшир.

Бүтүн бу кими нүмунәләрдә бәстәкар рус халг мусигисинин чохсәслилијини чанландырыр, ја"ни хорун охума вә гурулуш тәрзини һәјати нүмунәләрә јахынлашдырыр /"Борис Годунов" операсынын "Интродуксијасы" јахуд "Прологу" /. "Халг Кремл мејданында" сәһнәсиндә буна мисал ола биләчәк бә"зи нүмунәләр вар.

Бəстəкарын јарадычылығында Глинка вə Даргомыжски-нин ән"əнəлəрини давам етдирмəк мејли күчлүдүр: тема-тик-тəзадлы бирлəшмəлəрə, һəтта тематик комплекслəрин бирлəшмəлəринə / јəни чохсəсли тəрздə верилəн мөвзуларын бирлəшмəлəринə / кениш јер верилир.

"Хованшина" операсындан кəлмə адамларын "Доғма ана-Русија" хоруна вестовојларын труба сигналлары дахил олараг, башга-башга мелодик,һармоник вə жанр елементлəрини гаршы гојмагла бирлəшдирир. Бу һал гатлар полифонијасы əмəлə кə-тирир. Полифонијанын көмəји илə ајры-ајры ичтимаи группар мусиги дили васитəси илə тəчəссүм етдирилир.

Авропа бəстəкарларынын опера əсəрлəриндə дə /Мејербер, Верди/ бу чүр полифоник пријомлар вар. Анчаг Мусоргскидə бу садəчə олараг бəстəлəнмə принсипи дејил. Мусоргскидə мусиги мəзмунунун компонентлəри, интонасијасы,жанры, халг мөвзусун-дан кəлəн көклəри мəһз рус һəјатындан,тəбиилликдəн,сəһнəдə ади һəјаты даһа реалистчəсинə вермəкдəн ирəли кəлир.Бу нə-тичəјə бəстəкар гатлар полифонијасынын верилмəси илə наил олур.

"Дөвлəтли вə касыб јəһудилəр" адлы пјес дə /"Сəркидəн рəсмлəр" силсилəсиндəн /1874-чү ил//тəзадлы полифонијаја мисалдыр.Һəр образын өзүнүн мөвзусу, интонасијасы əввəлчə ајры-ајрылыгда тəгдим олунур - репризада исə контрапункт ва-ситəсилə бирлəшдирилир.Мөвзуларын һəр бириси характер хүсу-сијјəтлəрини ахырачан сахлајыр.һəтта һəр бири тедричəн да-

һа да габарыг ифадəлəнир. /Нүмунə 5 /.

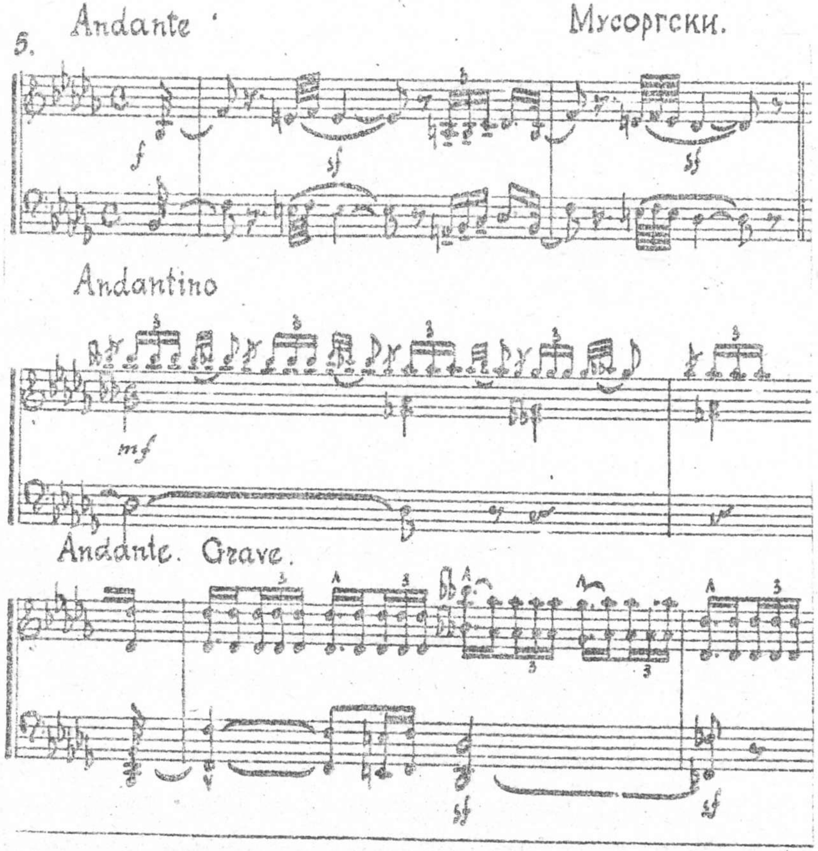

Пјесин програмлы олмасы полифонијаны сосиал мəзмунла долгунлашдырыр - бу исə Мусоргскидəн əввəл полифоник му-сигидə өз ифадəсини тапмамышды.

Белəликлə, Мусоргски халгын јарадычы чохсəслилијини

үмумиләшдирәрәк гәдим килсә мусигиси мәдәнијјәтијлә бирләшдирә билиб. Мусоргски һәм дә классик полифоник формалары мүһүм шәкилдә дәјишдирәрәк онлардан истифадә етмишдир. Сәсалты полифонија вә паралелизмләрлә јанашы гәдим килсә охумалары Мусоргскинин мусиги тәбиәтинә еlә ишләјиб ки, о һәм руһани вә һәм дә күбар аләми тәсвир етмәк үчүн јухарыда садаланан үслубларын һамысындан кениш шәкилдә истифадә едиб.

Мусоргскинин полифонијасы чох миллидир. Бурада сырф классик полифонијадан сөһбәт кедә билмәз, чүнки мәһз рус сәсалты полифонијасы Мусоргскинин үслуб тәрзини гидаландырмышдыр. Бу сәсалты полифонија - Бородинин "Кнјаз Игор" операсындан пәсәлјанларын хорунда истифадә олунан принсипләрдән фәргләнир. Мусоргскинин үслубу чох гәдимдән кәлән рус мусигисинин мүхтәлиф голларындан истифадә едир вә онлары бирләшдирир.

Мусоргски сәсалты маһны ән"әнәләринә мејл кәстәрәркән тәэадлы полфионијанын чохпланлыгы үчүн белә бир принсип сечир: халг мусигисинин унисонлу, интонасијаларын хорла ифадә тәрзи тематик гатларын тәксәсли, јахуд топланмыш шәкилдә верилмәси - һәмин гатларын бирләшмәсинә кениш имкан јарадыр. Буна мисал Хованскинин икинчи чыхышыдыр /тэзадлы полифонија нүмунәси - һеч Вагнерин әсәрләриндә дә буна бәнзәр нүмунәләр јохдур /.

Мусоргскинин полифонијасы классик полифоник ахарлардан кәнарда пүхтәләшмишдир, анчаг буна бахмајараг әсл классик әһәмијјәт кәсб едир. Онун јарадычылыгы XX әсрин импрессионист франса бәстәкарларыны гидаландырыб. Амма онлар Мусоргскинин һармоник бојаларындан анчаг формал шәкилдә истифадә едибләр. Рус халг мусигисинин јарадыгы сәсалтылыгдан истифадә онлар үчүн һеч чүр мүмкүн олмајыб. Мусоргскинин чохсәслијинин мелодиклији өз давамыны сонралар Прокофјевин лирикасында тапмышдыр.

А.П.БОРОДИН

А.П.Бородинин /1833-1857 / полифонијаја мүнасибәти Балакиревин вә Мусоргскинин полифонијаја олан мүнасибәтләриндән фәргли олуб. О, классик полифонијанын форма вә үсулларындан мәһарәтлә истифадә едәрәк бу саһәдә бөјүк наилијјәтләрә наил олмушдур.

Бородинин мусигисиндә имитасијалы формалара, һәтта тематик бирләшмәләрә кениш јер верилир. Бүтүн бунлар Бородин мусигисинин ән јүксәк бәдии сәвијјәдә јазылмыш сәһифәләринә аиддир. Ејни вахтда бәстәкар полифонијанын классик формаларына јарадычылыгла јанашмышдыр. Таныш формалара Бородин мүәјјән фәрди үслуб хүсусијјәтләрини әлавә едиб.

Бу саһәдә онун ахтарышлары Глинканын ән"әнәләрини давам етдирир. Мәһз. буна көрә дә Бородинин "Кнјаз Игор" операсы Даргомыжскинин "Даш гонаг" операсындан даһа чох Глинканын "Руслан вә Лјудмила"сына јахындыр.

Бәстәкарын полифонија саһәсиндә ән кезәл наилијјәтләри халг мусигисинә јахын олан сәсалты полифонијадыр. Бородин сәсалты полифонијаны өз илкин мәнбәјинә, рус халг мусигисинин ән ифадәли, тәбии фолклор жанрына, лирик маһны гатына гајтарыр. Мәсәлән: "Кнјаз Игор" операсындан поселјанларын хору. Бурада илк бахышда адама елә кәлир ки, Бородин башга бәстәкарларын истифадә етдији үслублардан бәһрәләниб / хорун башланғычында тәксәсли кечид, сонра исә хорун бирликдә каданса тәрәф јөнәлдилмәси нәзәрдә тутулур /. Әслиндә исә, Бородин халг - хор үслубларыны бу нүмунәдә даһа дәриндән тәтбиг едир: мәгамын истинад пәрдәләрини невбәли шәкилдә дәјишдирир, мәгам дахили диатоник јөнәлмәләрдән истифадә едир, хорун партијаларыны исә апарычы сәсин мелодик ифадәләри илә долғунлашдырыр Бунлар имитасија дејил, сәрбәст сурәтдә хор дахилиндә ајры - ајры мелодик вариантларын мүдахиләсидир. Мелодија Бородин тәрәфиндән елә гурулур ки, онун һәр јени сәсләнмәси илкин ифадә вариантларындан гидаланыр. /бу исә халг мусигисинә хасдыр /. Плагал дөнмәдән/си- фа диез/тәдричән мүстәгил си - ре - фа дијез һармонијасы доғулур. Бу һармонија дәјишкәнлик јарадараг јенидән мелодијаја нүфуз едир. Беләликлә, Бородин халг мусигисинин принсипләринә архаланараг, мелодијанын вә чохсәслилијин вәһдәтини костәрир. Гадын сәсләриндә кениш вүс"әт тапан сәсалты - полифоник ифадә сонрадан гарышыг хора кечир / фактурада исә бәстәкар һеч бир дәјишиклик вермир/. Нәтичәдә бәнд - нәгарәт гурулушлу вариасија формасы јараныр. Бу форма өзүнүн битирилмиш вариантыны динамик сәсләнмәдә тапыр: биринчи бәнддә поселјанлар сәһнә архасында охујур, икинчи бәнддә онлар сәһнәјә чыхырлар, үчүнчү бәнддә исә сәһнәдән узаглаша-узаглаша охујурлар. Соло охума сонрадан хорун алт вә тенор сәсләриндә јени контрапунктларла кечир. Поселјанларын хору Бородин вә онун мүасирләринин јарадычылығында јухарыда гејд олунмуш формада истифадә олунан халг - хор чохсәслилијинин јеканә нүмунәсидир.

Имитасијалы формалара мүрачиәт едәркән, Бородин чох вахт октавалы имитасијалардан глинкасајағы истифадә едиб. Шагули һәрәкәтли октава контрапунктунда сәсләр илк бирләшмәдән сонра арасы кәсилмәдән јерләрини дәјишир. Беләликлә, әкәр һәр бөлмә кифајәт гәдәр сәсләнәрсә, бу чүр јердәјишмәләр биринчи кечидлә биркә периода бәнзәр гурулуш тәшкил едә биләр. Ејни вахтда сәсләрин јердәјишмәси

нэтичэсиндэ имитасиjалар jараныр.

Биринчи квартетин Andante һиссэсиндэ башлангыч мөвзу икисэсли тэзадлы шэкилдэ верилир. Икисэсли мөвзунун репириздэ октава jердэjишмэси форма jарадычы функсиjа дашыjыр: икили контрапункт васитэсилэ бэстэкар мүрэккэб үчһиссэли форманын репризини динамик тэрздэ верир. Бу да ады чэкилэн форманын кулминасиjа нөгтэсидир. Кулминасиjада, jә"ни бешинчи, сон кечиддэ мөвзу икигат октава контрапунктуjла / J_Y = -14/ тэгдим олунур. Биринчи вэ бешинчи кечидлэри мугаjисэ едэк: /Нүмунэ 6/.

6. Andante con moto — Бородин

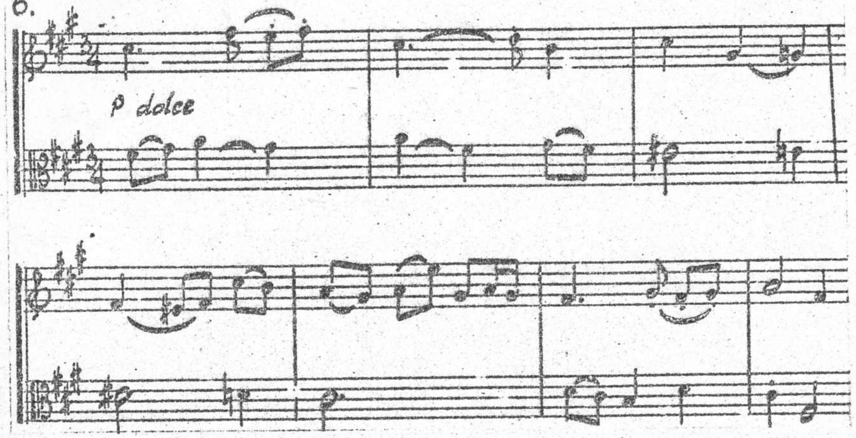

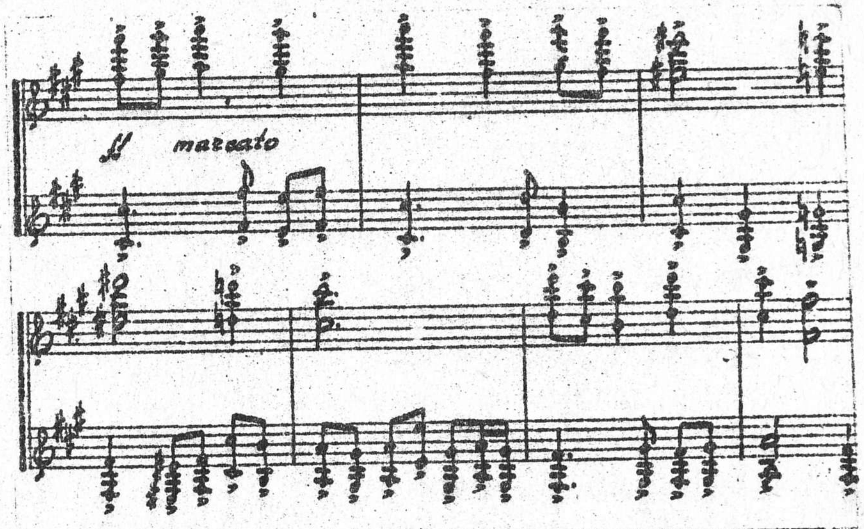

Мүрэккэб үчһиссэли форма дахилиндэ икинчи план - форма jараныр ки, бу да полифоник вариасиjа формасыдыр. Һэмин форма өз эсасыны башлангыч икисэсли мөвзудан көтүрүр. Илк дэфэ мөвзу биринчи скрипка вэ алтда сэслэнир. Икинчи дэфэ мөвзу еjни тоналлыгда тэкрар олунараг, үчсэсли тэшкил едир. Алтын мөвзусу октава ашагы енир вэ мүрэккэб контрапункт / J_Y = +7/ jарадыр. Мөвзуну виолончел ифа едир. Беләликлә, мөвзунун биринчи вэ икинчи кечиди арасында вариасиjа формасына бэнзэр элагэ jараныр. Бу элагэ өз давамыны мүрэккэб үчһиссэли форманын реприза бөлмэсиндэ тапыр. Мөвзунун үчүнчү кечиди дэ үчсэслидир. Jеканэ фэрг ондан ибарэтдир ки, үчүнчү сэс / алт сэс / jени контрапунктдур. Мэhз бунунла элагэдар вариасиjа ики-

шаҹы өзүнәмәхсус тәрздә ифа олунур. Мөвзунун дөрдүнчү кечиди дә үчсәслидир. Шагули һәрәкәтдә мөвзунун үст сәси октава јухары галхыр / J_Y = + 7 /.

Бешинчи кечид јухарыда гејд олундуғу кими форманын зирвә нөгтәсидир. Бу нөгтә вариасија формасынын да кулминасијасыны тәшкил едир. Сәсләр һәм јер дәјишир вә һәм дә икиләшир / микстура /. Ашағыда квартетин икинчи һиссәсинин формасынын схеми верилир. / схем № I, сәh. 35 /

Бородин јарадычылығында канон да формајарадычы функсија дашыјыр. Ики нөмрәли квартетин мәшһур ноктјурну буна парлаг нүмунә ола биләр. О, садә үчһиссәли формада јазылыб. Орта бөлмә /Più mosso/ ишләнмә характери дашыјыр вә јени мөвзу әсасында гурулур. Бурада биринчи мөвзуја тәзадлы полифонијанын елементләри мудахилә олунур. / Апарычы мелодија һармонијанын әсасында фигурасијаларла мүшајәт едилир /.

Бурада ардычыл шәкилдә канонлар, каноник секвенсијалар, имитасијалар јараныр. Полифоник ишләнмә һәлә биринчи һиссәдә өзүнә јер тапыр. Беләликлә, репризада канон давам етдирилир, анҹаг јени мә"на кәсб етмәјә башлајыр. Канонун формасы репризада дәјишилир: риспоста әввәлчә ханәнин 1/4; сонра 2/4 вә сонда јердән

С Х Е М № I

I һиссә		II һиссә		III һиссә	
A		B		A_I	кода
Биринчи мөвзу /бағлајычы/	икинчи мөвзу	фугато / /јени мөвзу/		биринчи мөвзу	
{а в}	{а с в}			{а г d јени к/п} {а е в јени к/п} {в в а а}	
икисәсли	үчсәсли			үчсәсли үчсәсли икиләшмиш икисәсли	
	I-чи вар.			2-чи вар. 3-чү вар. 4-чү вар	
	J_Y = + 7			J_Y = -14	
фа диез	фа диез	Ля	ре	фа диез фа диез фа диез	

икиһиссәли форма

ихтисар олунмуш реприза / икинчи мөвзу тәкрар едилмир /.

мүрәккәб үчһиссәли форма

I/4 гәдәр кечикдирилир.

Тәкрар олунаркән канон икили октава контрапунктунда верилир. Ноктјурнун әввәлиндән ахырынаҹан канонлар кечир вә беләликлә онлар бөјүк полифоник форма тәшкил едирләр. Биринчи квартетин "Andante-"синдә олдуғу кими икинчи квартетин ноктјурнунда да реприза бөлмәсинин динамик характери полифоник форманын / канонун / истифадәсиндән ирәли кәлир.

Бородин јарадыҹылығында фуга формаларына аз тәсадүф олунур. Биринчи квартетин "A n d a n t e"-синдә вә "Allegro"нун ишләнмә бөлмәсинин ортасында / Глинкада олдуғу кими /, фугато јерләшдирилир. Вахтилә Глинка да фуга формаларынын рус мусигиси илә дәрин вәһдәтини јаратмаг истәмишди. Бу ән"әнәни Бородин өз јарадыҹылығында давам етдирир. "Књаз Игор" операсынын үчүнчү пәрдәсиндә вокал фуга вар. Хор вә солистләрин / Игор, Владимир / биркә иштиракы полифоник форманја оризиналлыг верир.

Бородин јарадыҹылығында полифонија өзүнүн ән јүксәк зирвәсинә "Орта Асијада" адлы симфоник лөвһәсиндә /1880-ҹи ил / чатыр / рус вә шәрг мөвзуларынын контрапункту /. Кениш нәфәсли ваһид вә чанлы ифадәлилик сурәдә әсас принсипә чеврилир. Ән башлыҹасы исә, әсәрин әсасыны тәшкил едән ... илли

ҹәһәтдән мүхтәлиф / рус вә шәрг / мөвзулар бир-биринә јахынлашдырылараг ејни вахтда сәсләнир. Беләликлә дә әсәрин әсас мәзмуну бу контрапункт васитәси илә ифадә олунур / халгларын динч јанашы јашамасы /. Рус классик мусигисиндә контрапунктдан илк дәфә мәһз Бородин јарадыҹылығында бу ҹүр истифадә олунмушдур. Сөз јох ки, Бородин бу әсәриндә Глинкаја хас олан тәзадлы контрапункт принсипинә башга мә"на верә билмишдир.

Бородин мусиги формасынын ишләнмә бөлмәләриндә контрапунктдан бөјүк мәһарәтлә истифадә едир. Мәсәлән, биринчи симфонијанын A l l e g r o һиссәсинин гобој вә фагот мөвзулары ајры-ајры сәсләнәндән сонра бирләшдирилир.

Биринчи квартетин Allegro һиссәсинин ишләнмә бөлмәсиндә исә мөвзуларын даһа мүрәккәб комбинасијаларындан истифадә олунуб. Сәсләр интонасија бахымындан әсас, көмәкчи вә тамамлајыҹы партијаларын елементләри илә даим долғунлашыр. / Нүмунә 7 /.

Бородинин јарадыҹылығында кениш тәтбиг олунан тәзадлы полифонија, јә"ни, мүхтәлиф мөвзуларын бир әсәр дахилиндә говушмасы, сөзсүз ки, Танејев јарадыҹылығына да тә"сир етмәјә билмәзди.

Беләликлә, Бородин полифонија тарихинә бир чох

Бородин.

7.

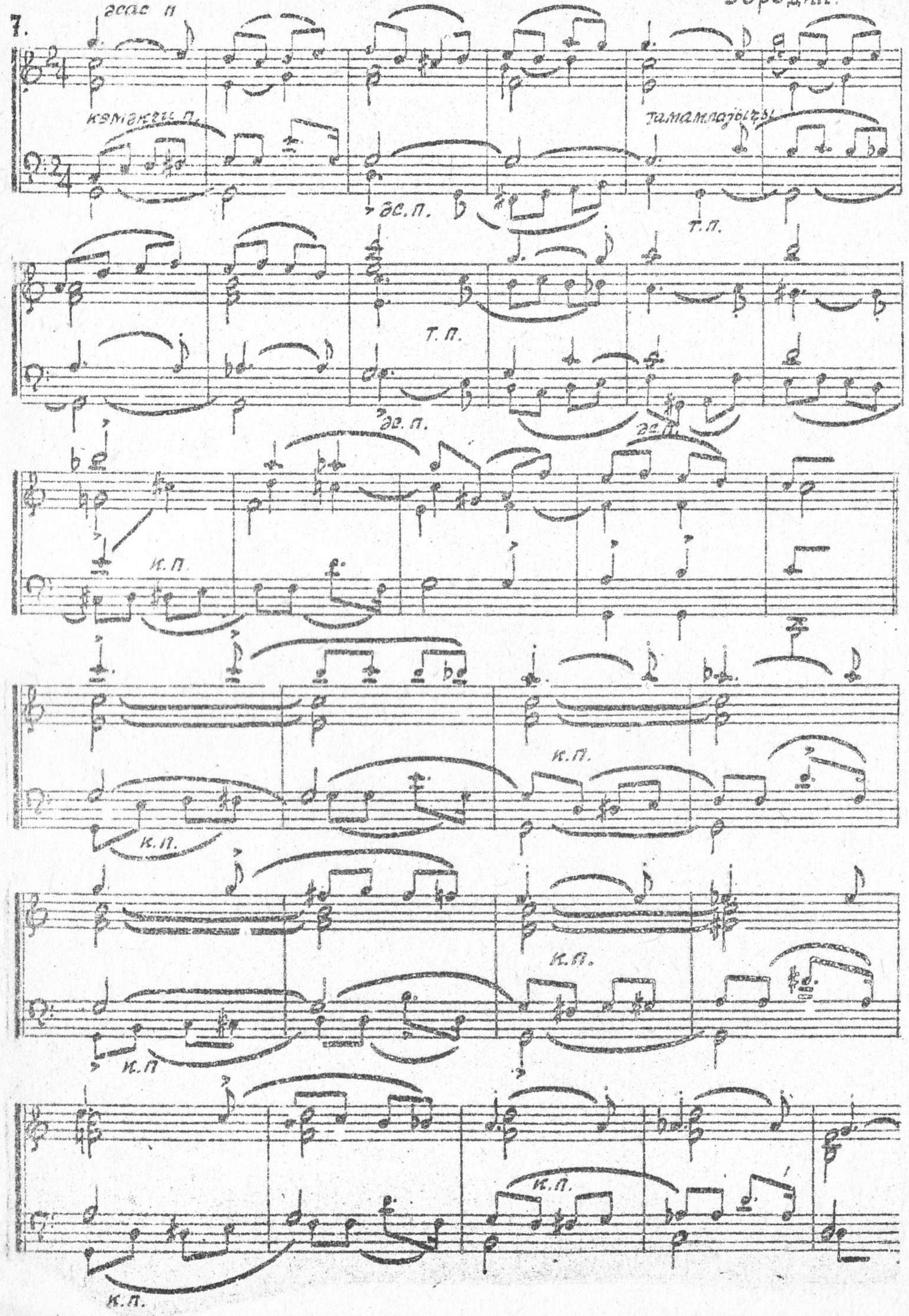

јениликләр кәтирмишдир. Онун мусигисиндә парлаг образлары ифадә етмәк үчүн мүхтәлиф мөвзулар илә багли зәнкин, бәдии полифоник үслуб јаранмышдыр. Бородин јарадычылыгында / операда, симфонијада, камера мусигисиндә/ полифонија өз көкләри е"тибарилә халг мусигисинин әсаслары илә гидаланмышдыр.

Бәстәкар халг сәсалты полифонија үслубунун парлаг нүмунәсини экс етдирмиш /"Поселјанларын" хору/; милли мәнсубијјәти мүхтәлиф олан мөвзуларын бирләшмәсини /"Орта Асијада"/ бөјүк усталыгла верә билмишдир. Формалара кәлдикдә исә, бәстәкар ән садәләриндән башламыш / имитасија, канон вә с. / сон дәрәчә мүрәккәбләрәдәк /фугато,фуга/ истифадә етмишдир.

Н.А. РИМСКИ - КОРСАКОВ

Н.А.Римски -Корсаков / 1844 - 1908 / өз јарадычылыгында полифонијаја кениш јер вермиш, полифонијанын мүхтәлиф нөвләринә вә формаларына мүтәмади мүрачиәт етмишдир. Бәстәкарын јарадычылыгынын әсасыны опера жанры тәшкил едир. Мәһз бу жанрда онун полифоник үслубу формалашыб инкишаф ет-

мишдир.

Хүсуси мусиги тәһсили алмајан Римски - Корсаков Петербург консерваторијасында мусиги нәзәријјәсиндән дәрс верәрәк, өзү дә мүәјјән биликләр әлдә едирди. Мүәллимлик фәалијјәти вә бәстәкарлыг јолунун пүхтәләшмәси бири - дикәри илә сых әлагәдә иди.

Бәстәкарын дәст - хәттинин формалашмасында узун мүддәт халг маһны нүмунәләринин ишләнмәси вә халг мусигисинә олан дәрин мејл бөјүк рол ојнамышдыр. / Хор ишләмәләри бурада биринчи нөвбәдә гејд олунмалыдыр /. Мисал үчүн, "Надојели ночи" адлы рус халг маһнысынын мөвзусуна јазылмыш дөрдсәсли a capella гадын хору үчүн вариасија вә фугеттаја / ор. I4,I875/ мүрачиәт едәк. Бу нүмунәдә бәстәкарын халг маһны материалы үзәриндә ишләркән әлдә етдији усталыг вә һәмчинин јарадычылығына хас олан полифоник хүсусијјәтләр вәһдәт тәшкил едирләр. Үстәлик, бәстәкар фугаја композисијаны башлајан мелодијанын тәкрарыны да салыр. Беләликлә, өзүнүн фәрди гурулушу илә классик фугалардан фәргли олан икимөвзулу фуга јараныр. Тәбии ки, дөрд сәсин дөрдүндә дә нөвбә илә кечән маһнынын мелодијасы фуганын өз мөвзусујла контрапункт шәклиндә бирләшир. Сон дәфә о, артырылмыш шәкилдә верилир.

Фуганын схеми:

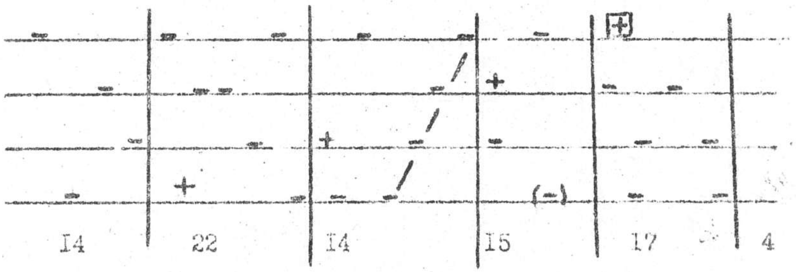

\- фуганын мөвзусу

\+ маһнынын мелодијасы

Римски - Корсаковун ән көзәл полифоник наилијјәтләри јухарыда гејд олундуғу кими онун опера јарадычылығы илә бағлыдыр. Римски - Корсаков операларында һәм полифоник техника мәһарәтини вә һәм дә полифоник жанрдан усталыгла, сәрбәст истифадә етмәк бачарығыны нүмајиш етдирмишдир.

Римски - Корсаковун операларында маһны епизодларына кениш јер верилир. Бу епизодлар адәтән бир сәһнә дахилиндә вариасија шәклиндә инкишаф етдирилир. / "Сказаније о невидимом граде Китеже" операсынын икинчи пәрдәсиндә ифа олунан тој маһнысыны истисна етмәк шәртилә./ Дикәр тәрәфдән операларда лејтмотивләр мүһүм јер тутур. Беләликлә маһны вә лејтмотив јени тәзадлы мөвзу илә полифоник мүнасибәтә ке-

чир. бә"зән исә бир - бири илә контрапункт шәклиндә бирләшир. Римски - Корсаковун истифадә етдији маһны епизодлары һәм тәркибинә көрә вә һәм дә жанрына көрә чох рәнкарәнкдир: I/ ифасына көрә соло маһнылары, мүхтәлиф тәркибли хорлар: киши, гадын, гарышыг 2/ жанрлара көрә: тој маһнылары, рәгсвари маһнылар, бајаталар вә с.. Бурада һәм халгын, вә һәм дә Римски - Корсаковун өзүнүн јаратдығы нүмунәләр кениш истифадә олунуб.

Речитативләрдән маһны вә лејтмотивләрә тәзадлылыг јарадан фактор кими истифадә олунуб. Онлар опера фактурасында бә"зән апарычы рол ојнајырлар. Беләликлә дә тәзадлы полифонија јаранып :

а/ маһнынын речитативлә, јахуд инструментал мусиги илә контрапункту ;

б/ ики - үч маһнынын контрапункту;

в/ мүхтәлиф лејтмотивләрин контрапункту ;

г/ бу контрапунктларын үмуми јекун гурулушунда бирләшмәси.

Имитасијалы полифонија тәзадлы полифонија кими операларда драматуржи функсија ролуну ојнајыр. Тематик материал лејтмотив системи илә баглы ола биләр, анчаг онун мүстәгил инкишафына даһа чох тәсадүф олунур. Лејтмотивләрин стретта контрапункту - Римски - Корсаковун фәрди полифоник имитасија үслубудур.

Римски-Корсаковун полифоник техникасына рус халг. маһныларынын сәсалты полифонијасынын тә"сири мүтләг гејд олунмалыдыр /анчаг Бородинин поселјанларын хорунда олан кениишлик Римски-Корсаковун әсәрләриндә јохдур /. Мисал үчүн Троицки маһнысынын икинчи бәндини кәтүрәк / Нүмунә 8 /.

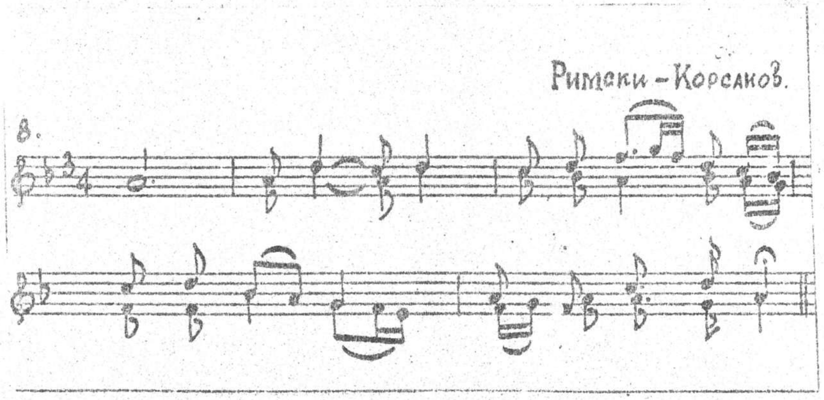

"Гар гыз" операсындан Лелин биринчи маһнысында инкилис гобојунун мелодијасы вокал партијасына контрапункт тәшкил едир ки, бу да ашкар сәсалты полифонијадыр. Инди исә јухарыда гејд етдијимиз систем үзрә конкрет мисал кәтирәк:

А/ Маһнынын речетативлә бирләшмәсинә аид нүмунәләр бир чох башга бәстәкарларын да әсәрләриндә вардыр. Римски-Корсаков јарадычылыгында принсипиал јенилик, мүх-

тәлиф жанрлы контрапунктларын формаjарадычы фактора чевирилмәсиндән ибарәтдир. Мәсәлән, "Маj кечәси" операсындан Левко вә Һаннанын сәһнәсинин сону "Троитски" маһнысынын башламасы илә еjни вахтда верилир.

Jахуд, "Псковитjанка" операсындан Грозны вә Стешанын сәһнәсиндә /үчүнчү редаксиjа/ гадын хорунун "Из-под холмика" адлы маһнысы jухарыда гејд етдиjимиз опера иштиракчыларынын данышыгы илә мүшаиjәт олунур. Маһны куплет формасында инкишаф едир вә даима речитативләрлә мүшаиjәт олунур / аjры - аjры репликаларла деjил, кениш сөһбәтлә /. Гејд едилмәлидир ки, операнын биринчи редаксиjасында бу нүмунә jох иди. Беләчә ки, 70- чи илләрин орталарына доғру Римски - Корсаковун полифониjа усталығы даһа да артыр.

Римски - Корсаковун полифоник үслубунда даһа бир jенилик ондан ибарәтдир ки, о, контрапункт " pizzicato "ну вариасиjа силсиләсиндәки мөвзуjа даима мүшаиjәт кими верир. Pizzicato санки вокал речитативләрини әвәз едир. О, адәтән мүлаjим темпдә вә арам ритмдә верилир. Бу ефект мүхтәлиф мәзмунлу епизодларда истифадә олунур : епик, фачиәви, лирик вә с..

Контрапункт - " pizzicato "нун парлаг нүмунәси "Садко" операсындан Веденетск гонағынын "Даш шәһәр" һекаjәсинин биринчи мөвзусудур / епик руһлу/. Икинчи кечид - имитасиjа характерлидир. Контрапункт - pizzicato мәһз үчүнчү кечиддәдир. Дördүнчүдә - һармоник мүшаиjәт вар.

Б / Контрапункт бирләшмәләриндә ики, jахуд даһа артыг маһнынын биркә тәгдими Римски - Корсаковун опера jарадычылығынын хүсусиjjәтләриндән ирәли кәлир / әсасән мәишәтлә бағлы епизодларда истифадә олунур /. Мәһз, маһнывари полифоник форма онлар үчүн даһа әлверишлидир. Контрапунктда говушан маһны - мелодиjалар һәм еjни вә һәм дә башга - башга жанрлара аиддирләр. Биринчиләрә мисал "Маj кечәси" операсындан "Русал маһнылар", икинчиләрә мисал исә "Гар гыз" операсындан - "Горуг мешәсиндә" сәһнәсидир.

"Русал маһнылар" сәһнәси ики мөвзу үзәриндә гурулуб. Әввәлчә онлар бир - биринин ардынча верилир / дөрд дәфә биринчи мөвзу, ики дәфә икинчи мөвзу / вә онлара контрапункт кими Чевконун Головаjла сәһнәси кедир. Мөвзулар тәкбәтәк тәгдим олунандан сонра полифоник шәкилдә бирләширләр / бу бирләшмә ики дәфә сәсләнир /. Бурада речитатив jохдур. Беләликлә "а" типи "б" типи илә әвәз олунур. Бу чүр деjишмә

Римски - Корсаковун јарадычылығында тәзадлы полифонија нүмунәләри әсасларынын үмумилијини көстәрир .

"Горуг мешәсиндә" сәһнәси үч мөвзудан - "Ај во поле липонка", "Купалсја бобјор" вә инструментал "Камаринскаја"ја охшар мелодијадан ибарәтдир. Вариасија силсиләси өзүнүн мүхтәлиф үслублу мүшаијәти вә контрапункту илә даһа да марағлыдыр. Маһныларын һәр бирисинин мөвзусу / а, б /, инструментал мелодија илә ашағыдакы формул әсасында бирләшир :

в в
а б

Композисија чарпазлашмыш характер дашыјыр, чүнки а/в "б" мөвзусунун тәгдиминдән сонра да тәкрар олунур. Мәһз бу јердә сонсуз канон башланыр / сопрано - тенор арасында /. Онун үзәриндә инструментал мелодија сәсләнир.

В / Римски -Корсаковун сон операларында лејтмотивләр полифоник шәкилдә бирләшир. Бу чүр бирләшмәләр тәзадлы полифонијанын мүрәккәб нүмунәләри сырасына дахилдирләр. Мәсәлән, "Чар кәлини" операсынын үчүнчү пәрдәсиндә Марфа Собакинанын Грозныја верилмәси һаггында чарын гәрары е"лан едиләркән чарын вә опричникләрин лејтмотивләри бирҝә

сәсләнир / опричникләрин лејтмотиви "Слава" маһнысы үзәриндә гурулуб /.

Гызыл хоруз" операсында Шамахы шаһзадәси вә Додон чарлығынын лејтмотивләри "Јүрүш"дә бојалы шәкилдә, өзүнәмәхсус кулминасија руһунда бирләшдирилир.

Хорузун лејтмотиви чүрбәчүр бирләшмәләрә мә"руз галараг операнын мусигисиндә монотематик принсип јарадыр. "Гызыл хоруз" операсында полифоник форма тематик бахымдан чох марағлыдыр вә ејни вахтда елә елементләрин бүнөврәсини гојур ки, онлар сонрадан Стравинскинин "Жар - птиса" вә "Петрушка" операсында өз инкишафыны тапыр.

Г / "Садко" операсынын үчүнчү шәклиндәки "Һәррач" / торг / сәһнәсинин кодасыны ән көзәл вә, демәк олар ки, јеканә нүмунә кими гејд етмәлијик. Бу сәһнәдә мүхтәлиф полифоник үсулларын бирләшмәси чох марағлыдыр. /"Allegro"нун 166-чы рәгәмлә нөмрәләнмиш јери /. Бир сөзлә, бу кода - бассо остинато вариасија силсиләсидир. Остинатонун әсасыны калик перехожиләрин мөвзусу тәшкил едир.

Әҝәр схем шәклиндә полифоник компонентләрин артырылмасыны ардычыл гејд етсәк, белә бир сыра јаранар / гејд едәк ки, һәр бөлмә - вариасија дөрд ханәдән ибарәтдир / :

I	2	3	4	5	6 вə 7
					Скоморо-шинлəр.
				Сопел вə Дуданын эксилдил. мөвзусу	Сопел вə Дуданын эксилдил. мөвзусу
			Гусли.Хор.	Гусли.Хор.	Гусли.Хор.
		Нежата.	Нежата.	Нежата.	Нежата.
	Волхвалар.	Волхвалар.	Волхвалар.	Волхвалар.	Волхвалар
Каликлəр.	Каликлəр.	Каликлəр.	Каликлəр.	Каликлəр.	Каликлəр.

"Сказаније о невидимом граде Китеже" операсында лејтмотивлəр полифоник шəкилдə башга епизодларын мөвзулары илə бирлəширлəр. Белəликлə, тəзадлы полифонија бу консепсијада үмумилəшдиричи рол ојнајыр. Имитасијалар сакит, лирик мəзмунлу лејтмотивлəр үчүн əлверишлидир, /"Сказаније о невидимом граде Китеже" операсында, Февронија партијасынын биринчи епизодунда олдуғу кими/. Бу епизодда имитасија сəрбəст характер дашыјыр / мөвзунун ритми сахланылмыр /. О, мөвзунун анчаг интонасија гурулушуну вə сəмимилијини сахлајыр. Вокал мөвзусу əсасында гурулмуш оркестр партијасы

һəмин мөвзунун имитасијаларындан əлавə, оркестри тəмсил едəн сəслəр арасында да имитасијалар верир. Сəслəр даим бир-бири илə əвəз олунурлар. Бу имитасијалар антифонија јарадыр. Белə антифонија сəслəрин мигдарыны дəјишмир. Анчаг о, мусиги мəзмунуну јени тембр бојалары илə зəнкинлəшдирир. Полифонија вə антифонијасыз бурадакы мусигинин ифадə васитəлəри јə'гин ки, чох солғун сəслəнəрди.

Римски -Корсаков имитасијаны јалныз експозисија бөлмəлəринə дејил, мүəјјəн епизодларын сонракы инкишаф мəрһəлəсинə дə дахил едир. "Гар гыз" операсындакы бирјукларын чағырышында һарајлар əввəлчə ардычыл, сонра исə имитасија шəклиндə верилир. Белəликлə, əввəл икисəсли контрапункт, сонра исə канон /əввəлчə икинчи дəрəчəли сонсуз, сонра исə сонлу/ јараныр. Бунларын ардынча тəк бир имитасија /гыса репризасајағы / сəслəнир.

а б $а^I$ $б^I$ в $а^I$ $б^I$ $а^2$

а б $а^I$ $б^I$ $в^I$ $а^I$ $б^I$ $а^2$

"Псковитјанка" операсынын /үчүнчү редаксија/ Књаз Токмаковкилдəки сəһнəсиндə Иван Грозныныն лејтмотиви инкишаф олунараг əввəл садə секвенсијалар, сонра каноник секвенсијаларла верилир. Онлар ики ханə, сонра исə бир ханə мəсафəсиндə үфүги-һəрəкəтли контрапунктла бирлəшдирилир. /Нүмунə 9 /.

9.

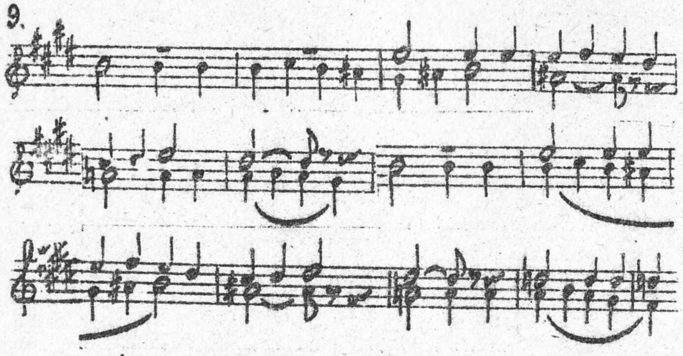

"Чар кәлини" операсындан Грјазнојун аријасынын орта бөлмәси фугатодур. Бу мөвзу тәсвири характер дашыјыр. Мөвзу чидырын, ат јарышынын характерини чох парлаг екс етдирир. Бурада ат чапаркән онун налларындан гопан сәсләр тәбии шәкилдә чанландырылыр. Фуга өз адыны чох ифадәли шәкилдә тәсдигләјир /фуга – гачыш, гачма /.

"Мај кечәсиндә" раст олунан фугетта вә фугато комик шәкиллидир. Мараглыдыр ки, Римски-Корсакова гәдәр бу формалардан рус бәстәкарлары тәрәфиндән комик тәрздә истифадә олунмамышдыр.

Полифонија Римски-Корсаковун јарадычылығында әсәрдән-әсәрә пухтәләшәрәк, инкишаф олунмушдур. Анчаг ән"әнәви фуга формасы бәстәкар тәрәфиндән надир һалларда истифадә едилмишдир. "Чар кәлини"ндә опричникләрин "Слаше мјоду" хору фугеттадыр. Бу хорун мөвзусу "Надојели ночи" маһнысыны хатырладыр. "Китјеж" операсындакы "Көзәл кечә шаһзадәси" парлаг фугатодур. Бу фугато пәракәндә вариасија силсиләсинин үчүнчү һиссәсидир. Мөвзу "знаменли охума" интонасијаларындан бәһрәләниб: биринчи бөлмә – унисон, икинчи икигат терсијалы ифадә, үчүнчү фугатодур /a capella/. Бурада гәдим мәгам – систем әсасы, бәндләрин ајрылмасы, гурулушун сахланмасы вә фактуранын тәкрарланмасы илә чох ајдын шәкилдә ујғунлашыр. Форма миниатүрлүјү сәһнәни үмумиләшдирмәјә имкан верир вә пәрдә дахилиндә дөнүшә сәбәб олур / дәстә дүшмәнлә гаршылашмаға јола дүшүр. Китјеж көрүнмәз олур /.

Римски-Корсаковун бир бәстәкар кими полифоник јарадычылығынын әсас маһијјәти, полифонијаны /тәкчә фуганы дејил/ рус мусигиси руһунда сахламагла, һәм дә ону Гәрби Авропа мусигисинин наилијјәтләри илә бирләшдирә билмәсиндәдир. О, полифонијадан мәһз милли мусигинин инкишафы үчүн истифадә едиб.

Ашағыда Римски-Корсаковун "Салнамә"синдән кәтирәчәјимиз бир мисал дедикләримизә парлаг субутдур: "Мусиги јарадычылығынын психолокијасы бәстәкардан инчәсәнәтин техники тәрәфини дәриндән билмәсини тәләб едир. Анчаг бу билик елә истифадә олунмалыдыр ки, мәзмунун инкишафы дахилиндә галыб, көзә көрүнмәз олсун."

П.ҺИНДЕМИТ

" LUDUS TONALIS "

П.Һиндемит /1895 - 1963 / XX-чи әсрин ән көркәмли алман бәстәкарларындан биридир. О, көзәл бәстәкар, ифачы, нәзәријјәчи, педагог вә һәм дә ичтимаи мусиги хадимидир.

Һиндемитин әсәрләри арасында " Ludus tonalis " адланан фортепиано силсиләси /1942/ хүсуси јер тутур.

Бәстәкар силсиләјә " Tonale , contrapunctiche und claviertechnische " адлы кичик сәрлеһә вериб: јә"ни "Тоналлы, контрапунктлу клавир чалғымалары". Анҹаг "чалғыма" сөзү гәдим мә"нада нәзәрдә тутулур /јә"ни Д.Скарлаттинин сонаталары кими, Бахын "Clavierübung " әсәри кими јүксәк бәдии мә"нада /.

Һиндемитин јарадычылығында полифонија мүһүм јер тутур. Бәстәкар өз әсәрләриндә полифоник форма вә үслублардан кениш истифадә едир. Хүсусән камера-инструментал әсәрләрдә фуга формасына тез-тез мүраҹиәт едир. Бәстәкарын силсилә әсәрләриндә бир гајда олараг чох вахт фугаја раст кәлинир /"Сәнәткар Матис" симфонијасынын сонунҹу һиссәсиндә ; "Дүнјанын һармонијасы " симфонијасынын биринҹи һиссәсинин ишләнмә бөлмәси

әвәзиндә мүрәккәб ики мөвзулу фугадан ибарәт епизод;/ һәмин әсәрин финалы да фуга илә башланыр. " Sirena " симфонијасынын биринҹи һиссәсиндә / ишләнмә бөлмәси / әсас партијанын полифоник вариантыны фугато тәшкил едир.

Буна көрә дә " Ludus tonalis" кими әсәрә мүраҹиәт тәсадүфи дејил. XX әсрин орталарында Һиндемит кими даһи бәстәкар тәрәфиндән бәстәләнән полифоник силсиләни Бахын " W. cl."[I]-дән ики әсрдән артыг вахт ајырыр. Демәк олар ки, полифонијанын тарихиндә " Ludus tonalis" , "W. cl"-дән сонра јаранан илк полифоник силсиләдир." Ludus tonalis "-и Бахын " W. cl."-и илә мүгајисә етсәк, көрәрик ки, Һиндемитин әсәри илә Бахын силсиләси арасында бәдии вә тарихи әһәмијјәтинә көрә һәм охшар вә һәм дә фәргли хүсусијјәтләр вар. Силсиләләрин һәр икиси чохһиссәли полифоник әсәрдир. Һәр икисинин фугалары бүтүн тоналлыглары әһатә едир вә мүәјјән тонал-системи тәсдигләјир. Һәр ики силсилә универсал чохсәсли клавишли алетләр үчүн јазылыб вә полифоник, һармоник үслублары бирләшдирәрәк принсипҹә универсал тәфәккүр јарадыб. Јухарыда гејд етдијимиз кими силсиләләр арасында әсаслы фәрг дә вардыр " W.cl."-дә 24 фуга олдуғу һалда " Ludus tonalis"

I. "Јахшы темперасија олунмуш клавир".

силсилесинин esасыны I2 үчсəсли фуга тəшкил едир. Бахын фугалары прелүдијаларла јанашы верилир. Она керə дə прелүдијаларын сајы фугаларын сајы илə бəрабердир. / 24-дүр /.

Һиндемит исə " Ludus tonalis "-дə I2 фуганын арасында - II интерлүдија јерлəшдирир. Интерлјудијалар һомофон - һармоникдир. Силсилə прелүдија илə башлајыб, постлјудија илə битир. Əсəрин там планы схематик шəкилдə бу чүр ифадə олуна билер :

	Прелјудија	C - Fis
	I фуга in C	
I интерлјудија		C - G
	II фуга in G	
2 интерлјудија		G - G
	Ш фуга in F	
3 интерлјудија		F - E
	IУ фуга in A	
4 интерлјудија		A - E
	У фуга in E	
5 интерлјудија		E - B
	YI фуга inEs	
6 интерлјудија		Es - Es
	YП фуга in As	

7 интерлјудија		As - D
	YШ фуга in D	
8 интерлјудија		D - B
	IX фуга in B	
9 интерлјудија		B - Ges
	X фуга in Des	
IO интерлјудија		Cis - H
	XI фуга in H	
II интерлјудија		H - Cis
	XП фуга Fis	
	Постлјудија	Fis - C

Һəр ики əсəри фəрглəндирəн хүсусијјəтлəр бəстəкарларын өз гаршыларына гојдуглары мəгсəдлəрлə баглыдыр. " Ludus tonalis "ын " W. cl. "-дəн фəргли чəһəтлəриндəн бири, мəгам - тонал анлајышына јени мүнасибəтдəн ирəли кəлир. Мажор-минор мəгам-тонал системинин əсасыны бу ладларын бири биринə дəрин мүдахилəси вə тəзадлыгы тəшкил едир. Бахын " W.cl"и бу системин ганунларына ујғундур. Һиндемитдə мажор вə минор тəзадлы олараг галырлар. Анчаг онлар бири биринə дабан-дабана зидд дејиллəр, чүнки ејни тонал аилəсинин үзвлəридирлəр. Һəм мажор вə һəм дə минор ајры-ајрылыгда, лакин ејни заманда биркə дə мөвчуддурлар. Һиндемитин алəминдə онлар ејни дəрəчəдə али гануна -

әсас, мәркәзи тона табедирләр. Һәмин мәркәзи тон Һиндемит үчүн мүтләг тоналлығы тә"јин едир. Һиндемит бир тоналлыг чәрчивәсиндә бүтүн тоналлыгларын елементләрини чәмләшдирир вә беләликлә дә һәр бир мәгам өзүнүн "мәһдудијјәтини" итирәрәк једди пәрдәлидән он ики пәрдәлијә чеврилир. Меhз буна көрә дә " Ludus tonalis "ин фуга вә интерлјудијаларында тоналлыға аид heч бир ачар ишарәси јохдур. Одур ки, бу тоналлыглар мажор вә минора ајрылмадан, јә"ни in A, in C, in E, in Es вә с. кими мәгамсыз гејд олунур. Мажор, минор анлајышлары бурада јохдур. Мүәллифин "Биринчи сыра" адландырдығы сәсләрин гоһумлуғу формулунда бу принсип өз әксини тапыр. Бу формулдан мә"лум олур ки, конкрет әсас тона ән јахын тон – онун үст квинтасыдыр. Мәсәлән: әсас "с"-ја " G " сәси /үст квинтә/, "F" сәси /алт квинта/. Сыранын һәр һансы бир сәси әсас тондан нә гәдәр узаг дүшүрсә бир о гәдәр онун башчы тона гоһумлуғу азалыр.

Бахын " W.cl "-дән фәргли олараг Һиндемитин силсиләсиндә тоналлыглар хроматик гамманын пилләләри илә сыраланмыр. Фугаларын нөвбәләшмәси "биринчи сәс сырасынын" формуласына ујғундур. "Ludus tonalis "ин " W.cl"-дән башга фәрги дә вар. " W.cl"-дә әсас тоналлыг вар. Бу тоналлыг – „С"-дир. Фугалар тоналлыг бахымындан "С" – дән узаглашма, јахлашма принсипинә көрә сечилиб дүзүлүр

/ Һиндемитин "Биринчи сыра"сына әсасән /:

I-чи фуга әсас тоналлыгда /С/

2-чи фуга үст квинта тоналлығында " G "

3-чү фуга алт квинта /F/ тоналлығында јазылыб. Сонракы дөрд фуга әсас тоналлыгла терсија мүнасибәтиндә олан – A, E, Es, As тоналлыгларында јазылмышдыр. Беләликлә, бурада әсас тоналлыгла консонанслыг тәшкил едән тонал – даирә битир. Бу једдинчи фуганын гурулушунда өз әксини тапыр: једдинчи фуга As тоналлығы илә башланыб, "С" тоналлығы илә битир. Белә чыхыр ки, једдинчи фуга әсас тоналлыға гајыдыр. Даһа доғрусу, бу икитоналлы фуга санки бири биринә битишик / in As вә in C / ики биртоналлы фугалардыр. Биринчинин өзүл һиссәси икинчинин өзүл әсасы дејил вә әксинә. Сонракы фугалар даһа узаг тоналлыгларда јазылыблар – Д, B, Des, H. Он икинчи фуга "Fis " тоналлығында јазылыб. Бу тоналлыг әсас олан "С" илә мүгајисәдә сон дәрәчә узаглашмыш нөгтәдир. Прелјудија өзүнүн тонал гурулушуна көрә /„С"-дән башлајыб, „Fis"-лә тамамланыр/ тоналлыгларын нөвбәләшмә хәттинин кәнар нөгтәләрини әһатә едәрәк, онлары өзүндә чәмләшдирир. Беләликлә дә, силсиләнин галан һиссәсинин инкишафыны санки габагчадан нүмајиш етдирир. Постлјудија силсилә дахилиндә верилән инкишафын јекунудур, чүнки о, " Fis "-дән

башлајыб, сонра јахын әсас тоналлыга "С"-јә гајыдыр вә битир. Һашијәли гурулуш һәм дә прелүдија вә постлјудија арасында јаранан мүнасибәтдә әкс олунур: постлјудија прелүдијанын хәрчәнквари инверсијасыдыр.

Һиндемитин силсиләсиндә прелүдија "интерлјудија" илә əвәз олунуб. Әкәр "Прелүдија" фугаја киришдирсә, интерлјудија фугалар арасында бағлајычы - кечид һиссә кими верилир. Бу ондан ирәли кәлир ки, интерлјудијаларын чоху модулјасија етмәк хүсусијјәтинә маликдирләр. Онларын башланғычы әввәлдән кәлән фуганын тоналлығы илә бағлыдыр, ејни вахтда новбәти фуганын тоналлығыны һазырлајыр / јахуд јахынлашдырыр /.

Беләликлә, бүтүн тоналлыглар бир " макротоналлыг"ын он ики пәрдәсинә чеврилир. Макротоналлыг - "С" -дир.

Һиндемитин "Ludus tonalis" силсиләсиндәки бә"зи фугаларын хүсусијјәтләринин ашағыда костәрилмәсини вачиб сајырыг :

I фуга in C - мүрәккәб үчмөвзулудур. Бүтүн мөвзуларын ајры - ајры експозисијалары вардыр.

Ш фуга in F - хәрчәнкһәрәкәтли ; стретта / канон / ; инверсија. Мөвзунун дөрд формада дәјишмәси: дүз һәрәкәтдә, инверсија, дүз вә инверсијанын хәрчәнкһәрәкәти, хәрчәнкһәрәкәтли контрапункт.

IY фуга in A - мүрәккәб икимөвзулу, експозисијалары ајры - ајрыдыр. Күзкүлү контрапункт, күзкүлү икиләшмә, күзкүлү контрапунктун икиләшмәси, стреттала р.

IX фуга in B - мөвзунун in F фугасында олдуғу кими дөрд формада дәјишмәси /үстәлик артырылмыш шәкилдә верилмәси /. Хәрчәнкһәрәкәтли контрапункт, хәрчәнкһәрәкәтли стретта / канон /, пропорсионал канон / стретта / ; реприза / үчүнчү һиссә / експозисијанын тәкрарыдыр.

X фуга in Des - икиһиссәлидир. Икинчи һиссә биринчинин инверсијасыдыр ; күзкүлү контрапункт / мәркәзи нөгтәси - "јары октава", - "g" сәси /.

XI фуга in H - басда сәрбәст сәсин мүшаијәтилә икисәсли канон / " Fuga canonika " /.

XП фуга in Fis - експозисијада биринчи имитасија стретта шәклиндә верилир /репризада тәкрар олунур / ; шагули һәрәкәтли контрапунктунун надир нөвләри / J_Y = - 6, - 8 / ; соната елементләри илә зәнкинләшән форма.

" Ludus tonalis " өз маһијјәтинә көрә мүасир мусигидә дәјәрли силсиләдир. " Ludus tonalis" бе-

јүк сәнәткарын әсәридир. О, өз зәнкинлији, дәрин мусиги фикри, чилди үслубу илә сечилир. Өзүнәмәхсус фикир, идеја мәзмунлуғу, бәстәкарын усталығы "Ludus tonalis " әсәрини мүасир мусигинин әһәмијјәтли әсәрләри сырасына дахил едир.

Инди исә мүасир дөврүн ики бәстәкарынын /Шос - такович вә Һиндемит / полифоник силсиләләрини мүгајисә етмәклә онларын мәгама олан мүнасибәтләрини ајдынлашдырағ. Шостаковичин "Прелүдија вә Фуга" силсиләсиндә фуганын һазырланмасы прелүдија дахилиндә кифајәт гәдәр ардычыл һәјата кечирилир. "Ludus tonalis "-дә һиссәләр арасындакы вәһдәт әсас формајарадычы принсипә чеврилир. Белә ки, јанашы верилән фуга вә интерлјудијаларда тәзадлы мүгајисә үслубу һәм мусиги мәзмунунда, һәм темпдә, һәм фактурада өз әксини тапыр. Бу хүсусијјәтләринә көрә "Ludus tonalis" хырда силсиләләрә бөлүнмүр. Она көрә дә, бу әсәр ардычыл вә там шәкилдә ифа олунмалыдыр.

Һиндемит тоналлыг јенилији түбһә доғурмур. Фуга дахилиндә тонал чавабларын олмамасы, бәстәкарын мәһз тоналлыға олан јени мүнасибәтиндән ирәли кәлир. Классик мажор вә минор системиндә тонал чаваблар мәһз Т - Д мүнасибәти үзәриндә гурулурлар.

Шостаковичин "24 прелүдија вә фуга" силсиләси, ондан сәккиз ил әввәл Һиндемит тәрәфиндән јазылмыш " Ludus tonalis " әсәри классик формалара јени һәјат вермәк мәгсәдини күдүрдү. Ејни заманда һәр ики бәстәкар Бахын " W. cl." әсәринә әсасланмышлар.

Шостаковичин силсиләсиндә гәдим диатоник мәгамлар, мажор - минор вә јени мәгамларда /Fis moll, Es dur фугаларында олдуғу кими / мәгамдахили чазибә гүввәси габарыг һисс олунур. Һәтта "Des dur " фугасынын хроматик мөвзусу да полидиатоника принсипиндән узагдыр. Һиндемит исә тематизми полилад / полидиатоник, полимодал / әсасда гурур. Бунунла о, Барток вә Стравинскијә јахындыр. Шостакович классикләрин әсәрләриндә олдуғу кими мажор вә минорун фәрди хүсусијјәтләрини сахлајыр. Онларын / мажорун вә минорун / тәзадындан мөвзу гурулушунда кениш истифадә едир / мөвзунун лад хүсусијјәти нәзәрдә тутулур /. Бу принсипә әсасән Шостаковичин фугаларында сәрбәст бөлмәләр узун мүддәт емосионал бахымдан кәркинлији сахлаја билир. Һиндемит исә ејни вахтда сәсләнән ладларын тәзадына чох вахт мүрачиәт едир. Беләликлә, "Ludus tonalis"-ин фугалары јығчамдыр. Һәмин фугалар силсилә дахилиндә нечә психоложи калејдоскоп шәклиндә мүхтәлиф елементләрин дәјишилмәси илә сыраланыр. Бу-

шунла јанашы "Ludus tonalis"-дә фугаларын мухтәлиф тонал ардычыллыгы да нәзәрдә тутулур. Шостаковичдә олдугу кими Һиндемитдә дә мухтәлиф лад хәтләринин кулминасија нөгтәләриндә чәмләшмәсинә тәсадуф олунур. Анчаг Һиндемитдә сәсләрин тоналлыг јахынлыгы мәгамын бәдии тә"сирини даһа габарыг чатдырыр. Һиндемитин мусигисиндә полифоник ифадәләрин үтүнлүк тәшкил етмәси полимодал мәгам гурулушунун әсас принсипләринә ујгун кәлир.

Изаһын сонунда "Ludus tonalis" силсиләсинә аид ики схемин верилмәсини лабүд сајырыг. Бу схемләр әсәрин гурулушуну дәрк етмәјә муәјјән дәрәчәдә көмәк едә биләр.

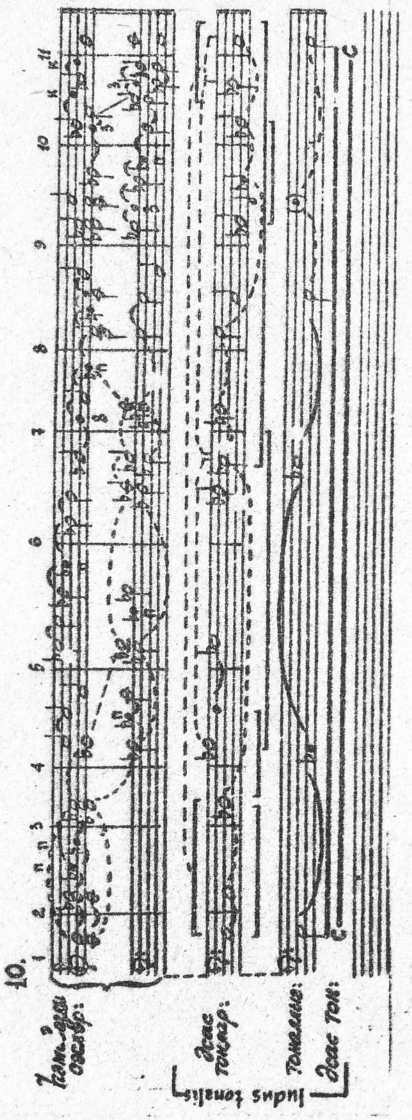

11.

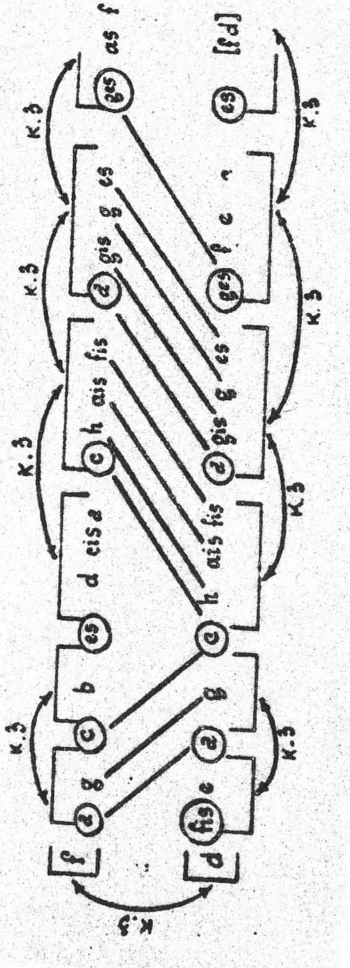

Г.ГАРАЈЕВ
/ 1918 - 1982 /

"ФОРТЕПИАНО ҮЧҮН " 12 ФУГА ".

Мә"лум олдуғу кими фортепиано үчүн јазылмыш полифоник силсиләләрин јаранма тарихи үч әср өнчәјә кедиб чыхыр. Бу нөв әсәрләрә мүрачиәт едәнләр илк нөвбәдә Бахын / 1685 - 1750 / даһијанә " W.cl. "-нә истинад етмишләр. Бу силсилидә Авропа мусигисиндә илк дәфә олараг, мухтәлиф јүксәкликләрдә тәзаһүр едән мажор вә минор мәгамларынын бәдии имканларындан прелүдија вә фуга жанрында кениш истифадә олунмушдур.

Бахын бу әсәри һагда сөз ачмағымыз һеч дә тәсадүфи дејил, чүнки " W.cl. " ән"әнәсинә истинад кими муасир бәстәкарлардан Д.Шостакович вә Р.Шедринин јарадычылығында да 24 прелүдија вә фуга силсиләләри өзүнә вәсигә газанмышдыр. Бу бәстәкарларын полифоник мәчмуәләринин бәдии инкишаф нәтичәсинә Гарајев дөриндән бәләд иди. Анчаг о, даһи бәстәкарын өмрүнүн сонунда јаздығы " Musikalisches

opfer "[1] вə " Die Cunst Der fuge "[2] əсəрлəринин ән"əнəсинə мүрачиəт етмəји гəрара алыр.

Бунунла јанашы Гара Гарајевин "I2 фуга" силсилəси / I98I / һəм кечмиш вə һəм дə мүасир дөврүн классик полифонистлəринин үслубларыны новаторчасына мəнимсəмəјин нүмунəсидир. һəмин үслублардан мəнтигли сурəтдə истифадə олунуб.

Силсилə монотематикдир: фугаларын мөвзулары биринчи фуга мөвзусунун төрəмəлəридир. Силсилə дахилиндə бəстəкар полифоник техниканын мүхтəлиф үслубларындан истифадə етмишдир. Бу чəһəтинə көрə гејри ихтијари оларағ, Бахын јухарыда гејд етдијимиз сон əсəрлəрини хатырладыр. Бахын " Musicalisch'es opfer"синдə бир сыра полифоник пјеслəр – ричеркарлар, мүхтəлиф канонлар, канонлу фуга вар. Бунларын һамысы бир мөвзуја јазылыб / Бу мөвзуну Баха Крал II Фридрих тəклиф етмишдир /.

" Die Cunst der Fuge"- дə 20 нүмунə јерлəшдирилир. Онларын һамысы бир мөвзуја јазылыб / гејд едəк ки, бу мөвзу да Фридрихин тəклиф ет-

I. "Мусиги тəһвəси"
2. "Фуга сəнəти"

дији, мөвзуја чох јахындыр /.

Амма Г.Гарајевин силсилəси чəми I2 фуганы өзүндə чəмлəшдирир. Бу исə мүасир јүзиллијимизин башга бир полифоник силсилəсини – Паул һиндемитин " Ludus tonalis "ини / I942 / хатырладыр. Онун үчүн тоналлыг – истинад пəрдəси / тоника / васитəси илə бирлəшəн он ики хроматик / бири - биринə бəрабəр / сəс сырасындан ибарəт иди. Белəликлə, бу тоналсистем дахилиндə һəр бир тон мүтлəг тоника сајыла билəр. Бу сəбəбдəн дə силсилəдə чəми он ики тоналлыг мөвчуд олмушдур / Фугаларын сајы да елə мəһз он икидир /.

Илк бахышда " Ludus tonalis" илə Гарајевин I2 фугасы арасында бир чох үмуми чəһəтлəр вардыр ; фугаларын кəмијјəтчə ејни олмасы, тоналлыгын јени трактовкасы / белə ки, һəр бир фуганын өзүнүн тоникасы мөвчуддур /. Дүздүр, Гарајев бу амиллəрə һиндемитə нисбəтəн даһа сəрбəст јанашыр вə əксəр фугаларын башландыглары тоналлыгла дејил, башга бир тоналлыгда битирир / бу һагда ашағыда бир гəдəр әтрафлы мə"лумат верилəчəк /.

" Ludus tonalis "лə мүəјјəн дəрəчəдə нəзəрə чарпачаг бөјүк башга фəрглəр дə вар. Илк нөв-

бәдә бу Гарајевин полифонија илә һомофонијанын гаршыдурмасындан имтина етмәсидир.

Һиндемитин силсиләсини прелүдија ачыр, постлјудија битирир / ону да гејд едәк ки, постлјудија прелүдијанын күзкүлү әксидир /. Һәмин силсиләдәки фугалар арасында даим интерлјудијалар сәсләндирилир. Онлар һәр бир невбәти фуганын тоналлыгына тәрәф модулјасија олунур.

Гарајев исә сирф полифоник силсилә бәстәләјиб : бурада фугадан савајы һеч бир жанрдан истифадә олунмајыб. Мараглысы будур ки, фугаларын өзләринин мүхтәлиф жанрлы, мүхтәлиф характерли олмасына бахмајараг, онларын һамысы әсас / өзүл / мөвзунун вариантларыдыр. Бу чәһәтинә көрә силсилә монотематикдир.

Силсиләнин бүтүн фугаларынын ваһид мөвзуја / өзүл мөвзуја/ јазылмасы әсәрин тоналлыгыны вә бүтөвлүјүнү тә"мин едир.

Гарајевин "12 фуга"сы Азәрбајчан мусигисиндә бу чүр нүмунәләрин илк тәзаһүрүдүр. Белә силсиләнин Азәрбајчан бәстәкарынын јарадычылыгында мејдана чыхмасы тәсадүфи дејил. Ашагыда гејд едәчәјимиз кими силсилә Азәрбајчанын шифаһи халг мусигиси илә Гәрби Авропа полифонизминин гаршылыглы вәһ-

дәтинин парлаг тәзаһүрүдүр.

Мүасир полифонијанын инкишаф просеси бу әсәрин јаранмасына тәкан вермишдир. Гарајевин 12 фугасынын өзүл гајнагларындан данышмалы олсаг, илк невбәдә милли хүсусијјәтләри ардычыл, чидди, үзви сурәтдә / јени нүмајиш хатиринә дејил / јүксәк сәвијјәли усталыг вә һәссас зөвглә јазылмасыны, дәрин мәзмунлу камера мусигисинә хас олан тәрздә әкс етдирә билмәсини мүтләг гејд етмәлијик.

Өзүл мөвзунун илкин сәсләнишинә нәзәр јетирсәк / биринчи фуга /, көрәрик ки, онлары конструктив гурулушла јанашы, дәгиг симметрија вә азәрбајчан мәгам әсасы тәшкил едир.

Диггәтлә араштырсаг көрәрик ки, бу мөвзунун сон үч сәси илк үч сәсин күзкүлү әкси олмагла јанашы, јарым тон мәсафәсиндә бири дикәринә гаршы гојулан ики үчсәслидән ибарәтдир / лја минор вә сол диез минор /. Даһа догрусу, мөвзунун әсасында ики мотив дурур : биринчиси лја минорун үчсәслисидир /квинтаја тәрәф кечидирилмә илә /, икинчиси сол диез

минорун квартсекстаккордудур. Јери кəлмишкəн гејд едəк ки, Г.Гарајев һомофон - һармоник мусигидə тез-тез тутушдурулмуш шəкилдə / јарым тон мəсафəсиндə / үчсəслилəрдəн истифадə едир / мəсəлəн, "Дон Кихот" симфоник гравјураларындан "Сəјаһəт"дə олдуғу кими /. Демəк лазымдыр ки, Гарајев силсилəнин һəтта өзүл мөвзусунда белə авропа мусигиси илə азəрбајҹан халг мусигисинин үзви вəһдəтини усталыгла јарада билиб. Гарајевин бу əсəринин тəдгигатчылары гејд едир ки, мөвзуну тəшкил едəн сəслəрин ардычыллығындакы ики артырылмыш секунда / до - ре диез вə фа-сол диез / əн"əнəви азəрбајҹан мəгамы олан Шуштəрин сəсдүзүмүнə јахындыр. Шуштəрин сəсдүзүмү :

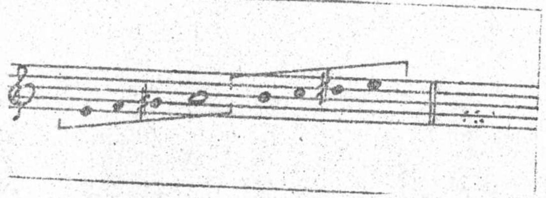

Анҹаг бурада јалныз мөвзунун сəсгатары Шуштəрин сəсгатары илə үст-үстə дүшүр. Шуштəрə хас интонасијалары исə биз бурада көрмүрүк.

Биринчи фугада тəгдим олунмуш мөвзу сонракы фугаларда образларын емосионал мəзмуну илə əлагəдар дəјишилир вə мүхтəлиф үслубларын əсасында гурулан полифоник инкишаф јолларынын көмəји илə

едлə олунур ; дөнмə / интервалларын истигамəт дəјишкəнлији/, ротасија / бə"зи сəслəрин јердəјишмəси /, хəрчəнквари һəрəкəт / мелодијанын əкс һəрəкəти/, артырылма вə əксилдилмə / ритмик шəклин дəјишмəси / вə с. . Бунларын əсасында Гарајевин силсилəсини тəшкил едəн 12 фуганы жанр вə образларын тəзадлы мүхтəлифлији илə сечилəн əсəр кими характеризə етмəк олар. Образларын мүхтəлифлијинə көрə силсилəни ики јерə бөлмəк мүмкүндүр : биринчи бөлмəнин образлары тəзадлыдыр - лја фугасы инчə психолокизми илə сечилир, си бемол - икисəсли токката, си - гротескли скертсо, до - зəриф валс - елекија, фа - синкопалы маршдыр . Бу сонунҹу фуга / фа / кулминасија функсијасы дашыјыр вə биринҹи бөлмəнин инкишаф мəрһəлəсини тамамлајыр.

Бөлмəнин характер ҹəһəтлəриндəн бири, онун чохжанрлы олмасыдыр. Бурада токката, скертсо, валс, марш кими жанрлардан истифадə олунуб.

Иккинҹи бөлмəнин əсасыны демəк олар ки, анҹаг хорал жанры тəшкил едир. Хорал илк дəфə ре фугасында истифадə олунур, сонракы ми фугасында исə хораллыг даһа габарыг нəзəрə чарпыр. Бу фугалар арасында ми бемол фугасы јерлəшдирилиб. О, чох ишыглы, итти һəрəкəтли, прелүд характерлидир.

әкәр биринчи бөлмәнин кулминасијасы маршдырса /фа фугасы /, икинчи бөлмәнин кулминасијасы / фа диез фугасы / фачиә образлы хоралдыр. Сонрадан сәсләнән ре фугасы бүтүн силсиләнин лирик мәркәзидир. Бәстәкар санки мағлыбары образла "дүнјанын хиласкары" олан көзәллијин әбәдилијини вә сарсылмазлығыны тәрәннүм едир.

Силсилә сол бемол фугасы илә битир. Бу фуга мәчмуәнин фәлсәфи јекуну кими гәбул олунур. Бурада гејд олунмалыдыр ки, Г.Гарајевин он ики фугасы монотематизминә вә бунунла әлагәли образларын драматуржи инкишафына көрә дә мүрәккәб полифоник силсиләдир.

Силсиләнин тонал ардычыллығы мүәјјән дәрәчәдә хроматикдир.[I] Ардычыллыг мүнтәзәм шәкилдә давам етмир. Әксинә, ики дәфә ачыг - ашкар позулур. Биринчи дәфә о, өзүнү беш нөмрәли фугада кәстәрир. Фуга хроматик сыраја көрә до диез тоналлығында јазылмалы иди. Амма о, фа тоналлығындадыр.

Бешинчи фугадан сонра хроматик нөвбәләшмә принсипи доггуз нөмрәли фугада јенидән позулур / до диез тоналлығынын әвәзинә сол тоналлығы сәсләндирилир /.

I. И.С.Бахын " W. cl" илә аналожи шәкилдә.

Онунчу фугада башланғыч принсип јенидән бәрпа олунур. Бурада гејд етмәк кәрәкдир ки, "I2 фуга"нын интонасија гурулушу тәкчә мажор - минор мәгам тонал системинин хүсусијјәтләри илә характеризә олунмур. "I2 фуга"нын интонасија хүсусијјәтләри Азәрбајчан халг мәгамлары вә серија техникасындан сәрбәст истифадә илә мүәјјән олуна биләр. Мәһз буна көрә, фугаларын бә"зиләринин бир тоналлыгда башламыб дикәр тоналлыгда тамамланмасы әмәлә кәлир. Мәсәлән : фуга № I / a - Cis /, фуга № 2 / b - f /, фуга № 3 / h - Д / . Фуга № 5, фуга № 6 вә б. јухарыда гејд едиләнләрдән фәргли олараг, ејни тоналлыгда башланыб, ејни тоналлыгда да битир / № 5 F - F, № 6 Д - Д вә с. /.

Белә олдуғу һалда ваҹиб бир суал мејдана чыхыр : фугалар һансы тоналлыгда јазылыб ? Бу суала ҹаваб вермәк үчүн мөвзу һаггында араşдырмаја гајытмаг лазым кәлир. Биринчи фуганын мөвзусуну тәшкил едән једди сәсдә / бу мөвзу һаггында артыг дејилмишдир / сәсләрин тәкрарланмамасы нәзәрә чарпыр. Фуга мөвзусу тәгдим олунур. Сонра исә бу мөвзу нөвбәти ханәләрдә давам етдирилир / 7 сәсә даһа 5 сәс әлавә олунур /. Бунунла да, бу 5 сәс квинта вә приманы үст апарычы тонларла әвәз едән, ашағыја истигамәт алан

мажор үчсәслисини тәшкил едир. Темперасија олунмуш системин бүтүн пилләләрини әһатә едән I2 сәсли сыра јараныр. Әкәр бу сыраны лја пәрдәсиндән гурсаг / биринчи фуга мөвзусунун башландығы пәрдәдән / белә бир нүмунә аларыг :

Көрүндүјү кими, мөвзунун тоналлығыны јалныз шәрти сурәтдә тә"јин етмәк мүмкүндүр, / мәсәлән : мөвзунун биринчи дөрд сәсинин јүксәклијини нәзәрә алмагла /. Бу нөгтеји нәзәрдән јанашсаг, биринчи фуганын тоналлығы лја минор, икинчи - си бемол минор, үчүнчү - си минор, дөрдүнчү - до минор алынар / көрүндүјү кими хроматик сыра илә јүксәлән тонал ардычыллығы Бахын " W. kl "ин‚ әки прелүдија вә фугаларын нөвбәләшмәсини хатырладыр. Лакин, јухарыда гејд етдијимиз кими, бу ардычыллыг мүнтәзәм шәкилдә давам етмир. Беләликлә, мәгам - интонасија әсасына көрә хроматик ардычыллығын дәјишмәси илә әлагәли силсилә үч јерә бөлүнмәлидир :

I
- I - лја / до диез /
- 2 - си бемол / фа /
- 3 - си /ре /
- 4 - до / лја /

II
- 5 - фа - фа
- 6 - ре - ре
- 7 - ми бемол / до /
- 8 - ми / д: диез /

III
- 9 - сол - / сол /
- I0 - фа диез / лја /
- II - сол - /си /
- I2 - сол бемол / сол /

Көрүндүјү кими, һәр бөлмә дахилиндә тоналлыгларын хроматик нөвбәләшмәси ардычыл тәшкил олунур. Дејиләнләрлә баглы бешинчи фуганын хроматик ардычыллығы позмағынын сәбәбини араштырағ. Бу фугада бәстәкар јени үсула әл атыр : фуганы өзүл мөвзунун илк дөрд сәсинин экс һәрәкәтијлә башлајыр. Биз бурада лја - до - фа - ми ардычыллығы әвәзинә ми-фа - до - лја ардычыллығыны ешидирик. Сонра исә си сәсиндән өзүл мөвзу верилир / үчүнчү фугада верилдији кими /.

Бешинчи фуганын башлангычы фа мажорун ајдын тәәссуратыны јарадыр / хатырладаг ки, әзүл мөвзу шәрти десәк, си минорда кечир /. Бәстәкар доггузунчу фуганын мөвзусуну да буна бәнзәр тәрздә верир. О, бу мөвзуну әзүлүн там сырасындакы сон беш сәсин экс һәрәкәтли дөнмәси илә башлајыр.

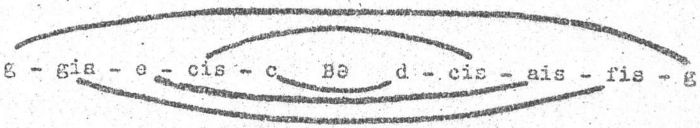

Сонра дүз һәрәкәтлә " dis " сәсиндән әзүл мөвзу кедир. Лакин, динләјичи до диез тоналлыгына алышыб. Ре диез тоналлығыны исә анчаг нотларда көрмәк олар - реал шәкилдә ешитмәк исә гејри мүмкүндүр. Беләликлә, Y вә IX фугаларда әзүл мөвзунун сәс јүксәлији һәтта белә шәрти тә"јин олунан фуга тоналлығы илә дә үст - үстә дүшмүр.

Бу вәзијјәт әзүл мөвзунун дөнмәси үзәриндә гурулан ики мәркәзи фугаларда да мөвчуддур. Бу сәбәбдән YI фуганын башлангычында си минор тоналлығы ајдын ешидилир вә YII фуганын тоналлығынын ля бемол мажорда олачагыны көзләмәк оларды. Анчаг, бәстәкар үч башлангыч сәс әтрафына кәзишәрәк, до минор тоналлығынын бојаларыны чанландырыр.

Шәрти олараг, силсилә дахилиндә даһа бир

мажор. фугасынын алыны чәкмәк олар. Бу ахырынчы фугадыр. Онун мөвзусу там шәкилдә әзүл мөвзунун херчәнквари һәрәкәтиндән төрәнир. YI вә XII фугалар галанларына нисбәтдә мөгам тәзадлыдырлар. Онларын һәр бириси санки минорда јазылан әсәрин мажор аккорду кими - шәрти десәк, "әзүнүн" минор јарым силсиләсини битирир. Бу исә әсәрин чиддилијинин вә јығчамлығынын даһа бир аламәтидир. Јухарыда гејд етдијимиз кими, образларын фугадан фугаја тәзадлы тәрздә дәјишмәси силсиләни ики јерә бөлүр. һәр ики амилә көрә алынан бөлкү силсилә дахилиндә үст-үстә дүшмүр / еjни фугалары әһатә етмир /. Бурадан марагли бир суал мејдана чыхыр : һансы бөлкүјә әсасән силсиләни ифа етмәк лазым вә ја мүмкүндүр ?

I. Хроматик ардычыллыгын дәјишмәси илә багли : / јәни 4 + 4 + 4 / ;
2. образларын тәзадлығы илә багли / 5 + 7 /;
3. шәрти јарымфинала багли / мажор кызгланмасы - 6 + 6 /
4. силсиләнин монотематизмы илә багли / I2 /

Илк әввәл гејд едәк ки, әсәр әзү илә там силсиләни әһатә едир Бурада, һәр бир мәрһәләдә һе-

рәкәтин мәнтиги дәгиг душүнүлүб. Јухарыда гејд олунан һәр бир һиссә тоналлыга чаваб верир вә өзүнүн функсијасыны јеринә јетирир. Бүтөвлүк, тамлыг исә бүтүн һиссәләрин гаршылыглы фәалијјәтинин вә үмуми инкишафын нәтичәси кими өзүнү көстәрир. Буна көрә дә 12 фуганы бүтөвлүкдә ифа етмәк мәгсәдә даһа ујғундур.[I]

Бунунла белә, һәр бир фуганы вә онларын "кичик силсилә"ләрини ајрылыгда ифа етмәк дә мүмкүндүр / ики - ики, үч - үч, бәлкә дә дөрд - дөрд /. Бу фугаларын һәр бири јығчам, мәзмунлу вә тамамланмыш әсәрләрдир.

Ашағыда верәчәјимиз изаһат һәм ифачынын вә һәм дә силсиләнин полифоник бахымдан арашдырычыларынын көмәјинә кәлә биләр.

"12 фуга" силсиләсинин бир фугасы икисәслидир / № 2 "в" /; бир фугасы бешсәслидир / № 10 - "fis" /. Галанлары үчсәслидир /онлар чохлуг тәшкил едир /, үчү дөрдсәслидир /№ I, №6, №8 /. Ики мүрәккәб фугадан бири 10 нөм-

---

I. Силсилә илк дәфә 1983-чү илдә февралын 7 - дә Азәрбајчан Дөвләт консерваторијасынын Бөјүк залында Гара Гарајевин анадан олмасынын 65 иллијинә һәср олунмуш кечәдә пианочу Намиг Султановун ифасында сәсләнмишдир.

рәли " fis " фугасыдыр / биринчи мөвзусу ајрыча експозисија дахилиндә, икинчи вә үчүнчү мөвзусу исә биркә експозисијада верилиб.[I] 12 нөмрәли "ges" фугасында мүрәккәб фуганын бә"зи әламәтләри вар.

Бу әсәрин силсилә кими дәрк олунмасыны шәртләндирән хүсусијјәтләр ашағыдакылардыр :

I. Бир нечә фуганын групларда чәмләшмәси вә һәмин групларын гаршыдурмалары.

2. Тематизмин фугадан фугаја өзүл мөвзудан узаглашма тенденсијасы.

3. Кулминасијаја доғру мәнтиги ирәлиләјиш / фуга № 10 /.

4. Өзүнәмәхсус репризалылыг / фуга № II, № 12 /.

Бу амилләрин чәми силсиләјә мә"лум тамлыг кәтирир. Бунунла јанашы, ајры-ајры фугалар арасындакы әлагә, бәдии драматуркијанын ганунларына табе едилир. Бу исә өз нөвбәсиндә ири силсилә әсәрләринә хас олан чәһәтдир.

Бурада һәр бир фуганын үзәриндә ајрыча дајанмағы лазым билирик. Даһа сонра фугаларда истифадә олунан әкс гурулушлардан вә интермедијалардан да сөһбәт ачылачаг.

I. Бурада гејд олунмалыдыр ки, мөвзулар өзләринин мүхтәлифлијинә бахмајараг, өзүл мөвзунун модификасијаларыдыр.

Биринчи фуга - "a" тоналлығында јазылыб. Дөрдсəслидир. Форма е"тибары илə үчһиссəлидир. Експозисија һиссəсиндə мөвзу јухары сəсдəн ашағы сəсə пиллəвари һəрəкəтлə кечир / кварта - квинта мүнасибəтиндə /схемə бах /.

Орта һиссəдə / ишлəнмəдə / мөвзу башга тоналлығларда дүз һəрəкəтдə, хəрчəнквари шəклиндə бир нечə дəфə кечир. Бурада ики груп кечид нəзəри чəлб едир:

I груп кечид мөвзуну експозисијаја екс шəклиндə, дүз һəрəкəтлə ашағыдан јухарыја доғру апарыр. II груп кечид биринчинин кечид нөвбəлəшмəсини тəрс һəрəкəтлə / хəрчəнквари шəклиндə / верир. Тонал - план буна мүвафиг олараг дəјишир. Јə"ни, gis, g, f, e f, g, gis . Репризада əсас тоналлыг гајыдыр / "a" тоналлығы /. Мөвзу стретта шəклиндə - дүз һəрəкəтдə вə артырылмыш шəклиндə - верилир. Фуга мөвзунун басда / "a" тоналлығында / тəксəсли тəгдими илə / "cis " тонунун үзəриндə / тамамланыр.

Интермедијалар чох кениш шəклиндə верилир. Онларын əсасыны мөвзунун ајры - ајры интонасијаларынын инкишафы тəшкил едир. Бу интермедијаларда имитасијалы инкишафа үстүнлүк верилир. Бу бахымдан канон шəклиндə верилəн үчүнчү интермедија даһа марағлыдыр.

Икинчи фуга - "e" тоналлығында јазылыб. Бу

фуга мəчмуəдə јеканə икисəсли фугадыр. Форма е"тибары илə үчһиссəлидир. Фуганын мөвзусу өзүл мөвзунун дүз һəрəкəтли вариантыны инкишаф етдирир. Мөвзу оналтылығларын арасыкəсилмəјəн һəрəкəти илə тəгдим олунур. Гејд етдијимиз кими о, "токката"ја хас образ јарадыр. Фуганын биринчи һиссəси контрекспозисија кими тəгдим олунур. Əкс гурулуш фуга бојунча сахланылмыш шəклиндə кедир. Белə ки, икигат контрапунктдан ардычыл истифадə олунур. Башга фугаларда олдуғу кими, бу фугада да интермедијалара кениш јер ајрылыр. Хүсусилə, дөнмə - канон шəклиндə сəслəнəн биринчи интермедијаны гејд етмəк олар.

Үчүнчү фуга - "h" тоналлығында јазылыб. Бу фуга үчсəслидир. Форма е"тибары илə үчһиссəлидир / икинчи вə үчүнчү һиссəлəри биринчи һиссəјə нисбəтəн јығчамдыр /. Бу фуга да һəмчинин өзүл мөвзунун дүз һəрəкəтли вариантыны инкишаф етдирир. Анчаг өзүл мөвзудан фəргли олараг, даһа кенишдир вə шəрти олараг, ики һиссəдəн ибарəтдир. Икинчи бөлмəсинин инкишаф əсасыны минор квартсекстаккорду тəшкил едир. Ритмик хəттин јенилəшмəси вə хүсусəн дə синкопалар "скертсо" образлы мөвзунун јаранмасында мүһүм, һəлледичи рол ојнајыр.

Експозисијасы əн"əнəвидир. Мөвзу үч дəфə

квинта мунасибәтиндә кечир. Биринчи экс гурулуш сахланылыб. Ишләнмә һиссәсиндә мөвзу "в", "с", "f", "g" тоналлыгларында кечир. Бурада мөвзунун дүз һәрәкәтинә үчсәсли стретта верилир.

Репризада мөвзу "h", "fis", "h" тоналлыгларында тәгдим олунур. Тамамлајычы бөлмәдә, басда кечән октавалы икиләшмә мөвзуну хатырладыр. Анчаг ритмик бахымдан фәрглидир.

<u>Дөрдүнчү фуга</u> - "с", үчсәслидир. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир. Мараглысы одур ки, реприза да өз - өзлүјүндә үч бөлмәдән ибарәтдир. Дөрдүнчү фуганын да мөвзусунун әсасыны әзүл мөвзунун дүз һәрәкәтли вариантынын модификасијасы тәшкил едир. Тәһлил етдијимиз мөвзу икинчи вә үчүнчү фугаларын мөвзуларына нисбәтән јығчамдыр. Мелодија ардычыл дејил. О, паузаларла кичик интонасијалара бөлүнүр. / Бу, сонор техникасыны хатырладыр. Мөвзу експозисија дахилиндә үч дәфә тәгдим олунур / кварта - квинта мүнасибәтиндә /.

Ишләнмә һиссәсиндә мөвзу һәм дүз вә һәм дә дөнмә шәклиндә, стретталарла кечир / мүхтәлиф тоналлыгларда /. Шостаковичин бир чох фугаларында олдуғу кими Гарајевин бу фугасында да, репризада үч груп кечид јараныр:

Биринчи груп / е"ни заманда биринчи бөлмә / ардычыл шәкилдә, ашағыдан јухарыја доғру мөвзуну квинта вә кварта мүнасибәтиндә сәсләндирир. Експозисија илә мугајисә етдикдә, онун там әксини бурада көрмәк олур. Икинчи груп кечидләр / орта бөлмә / ишләнмә характери дашыјыр. Јухары сәсдә мөвзу артырылмыш тәрздә, "g" тоналлығында кечир. Онун үзәриндә мөвзу орта сәсдә, дүз һәрәкәт илә / ики дәфә стретта јарадараг/, "в" - "g" тоналлығында кечир. Үчүнчү груп кечидләр / үчүнчү бөлмә / експозисијада олдуғу кимидир / репризанын биринчи груп кечидләринә исә экс шәкилдә /. Шостаковичин бир чох фугаларында олдуғу кими, Гарајевин бу фугасынын репризасы да үчһиссәлидир. Интермедијалара кениш јер ајрылыр / әкәр мөвзу јығчамдырса, интермедијалар инкишафландырырлар /. Онларын әсасыны мөвзунун интонасијалары тәшкил едир. Бу фуга образ бахымындан - валс - елекијадыр.

<u>Бешинчи фуга</u> - "f" тоналлығында јазылыб. Бу фуга үчсәслидир. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир.

Бу фугадан башлајараг, әзүл мөвзунун экс һәрәкәтли вә дөнмә шәкилли вариантларындан јаранан модификасијалар верилир.

Бурадакы мөвзуну үч ибарә тәшкил едир. Биринчи ибарә әсас мөвзунун модификасија олунмуш вариантыдыр. Онун илк дөрд сәси хәрчәнк һәрәкәтлә әзүл мөв-

зуну тәгдим едир. Икинчи ибарә секвенсија һәрәкәти илә инкишаф олунур. Лакин, бу секвенсија дәгиг истифадә олунмур / бу да Гарајевә хас олан чәһәтдир /. Сон ибарә - квинта вә кварта аддымлы интерваллардан сонра доминантаја / "с" - јә / һәлл олунур. Үмумијјәтлә, кварта интервалынын өзүнәмәхсуслуғу Гарајевин мәгам - интонасија тәфәккүрүнүн диггәтәлајиг чәһәтидир. Кварта интервалы һәм дә Азәрбајҹан мусиги фолклорунун мелодик әсасыны јарадан сәчијјәви хүсусијјәтләрдән биридир. Лакин, Гарајевин "f" фугасынын мөвзусу һеч бир фолклор нүмунәси илә аналокија јаратмыр. Бунунла белә, бәстәкарын мусиги тәфәккүрүндә кварта интервалына олан күчлү мејл бәлкә дә онун фолклорла бағлылығындан ирәли кәлир. Бу фуганы башгаларындан фәргләндирә биләчәк һеч бир полифоник, тонал вә с. принсипләрә - фуга бојунча раст кәлинмир. Бу бахымдан фуга садә вә ән"әнәвидир.

Образ е"тибары илә бешинчи фуга марш характерлидир.

<u>Алтынчы фуга</u> - "d" тоналлығында јазылыб. Бу фуга дөрдсәслидир. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир.

Мөвзу өзүл мөвзунун дөнмә вариантынын ротасија әсасында, модификасија олунмуш шәкилдә тәгдим едир.

О чох долғун вә мәзмунлу образ јарадыр.

Бу фуга һәм дә "12 фуга" силсиләсинин јени бөлмәсини ачыр. Фуга хорал жанрына јахын олан образларын топландығы бөлмәнин илк нүмунәсидир.

Бәстәкар бу фугада өз диггәтини һәмин образын там вә һәртәрәфли тәгдиминә јөнәлдир. Фуга полифоник бахымдан - ән"әнәвидир.

Сонракы, <u>једдинчи</u> "es" вә <u>сәккизинчи</u> "e" фугаларыны микросилсилә кими бирләшдирмәк олар: прелүд вә фуга / кичик дилокија /. Драматуржи бөлкү буну тәсдиг едир: биринчи фуга / "es" / образына көрә ишыглыдыр. Икинчи фуга "e" дәрин дүшүнчә тәрзиндә верилиб. Интонасија бахымындан биринчи фуганын тоникасы ајдын с - moll үчсәслисидир. Икинчи фуганын әсас интонасијасы С - dur үчсәслисиндә гурулур / јә"ни ејни адлы тоналлығда /. Фуга "es" / № 7 / үчсәслидир. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир. Експозисијада әлавә кечид вар. "es" фугасынын прелүд характери импровизә руһлу мөвзуда өзүнү бүрузә верир. Мөвзу бурада ән"әнәви шәкил алан. кварта - квинта мүнасибәтиндә, бүтүн сәсләрдә кечир. Бу фуганын мөвзусу өзүлүн дөнмә вариантынын әсасында гурулур. Онун әсасыны үч күшә тәшкил едир. Онлар үч мүхтәлиф үчсәслиләрин колористик "рәнкли" ојунуну хатырладыр / "С - moll" - биринчи, "А - dur"

- икинчи, "g" moll үчүнчү кушәдир /. Шостаковичин " A - dur " фугасыјла гејри ихтијари оларағ, һәм структур вә һәм дә интонасија бахымындан ассосиасијалар јараныр. Диггәтлә нәзәр јетирсәк, структур бахымындан һәр ики фуганын мөвзусунда ритмик реприза әламәтләри көрүнәр.

Сәккизинчи "е" фугасынын мөвзусу да једдинчи фугада олдуғу кими әзләтин дөнмә вариантынын әсасындадыр. Фуга дөрдсәслидир. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир. Бу фугада Гарајевин симметријаја вә таразлашмаја олан мејли чох габарыг шәкилдә өзүнү көстәрир. Реприза "с" фугасында олдуғу кими үчһиссәлидир / схемдә бу ајдын шәкилдә көстәрилиб /. Репризанын биринчи һиссәсинин башланғычында тәгдим олунан мөвзу политонал шәкиллидир. Сәсләр үчлү вә икили шәкилдә тәгдим олунур / октавалар вә минор үчсәслиләри /.

Доггузунчу фуга - "g" - тоналлығында јазылыб. Бу фуга үчсәслидир. Форма е"тибары илә вариасијалы, икиһиссәлидир. Формадан данышаркән гејд олунмалыдыр ки, бу фуга силсиләдә јеканә икиһиссәли нүмунәдир. Биринчи һиссәси - мөвзунун ики груп кечидиндән ибарәтдир. Биринчи груп - експозисијадыр. Икинчи груп - ишләнмәдир.

Икинчи һиссә дә биринчидә олдуғу кими мөвзу-

нун ики груп кечидиндән ибарәтдир. Биринчи вә икинчи груп тоналлыг е"тибары илә експозисијаја ујғундур. Ејни вахтда бурада мөвзунун хәрчәнкһәрәкәтли полифоник вариантлары верилир. Буна көрә дә биринчи вә икинчи һиссәләр арасында вариасија формасына хас олан принсипләр үзә чыхыр вә икиһиссәли вариасија формасы јараныр.

Доггузунчу фуга мөвзунун там сырасындакы сонунчу беш сәсин хәрчәнкһәрәкәти илә башлајыр. Мүгајисә един:

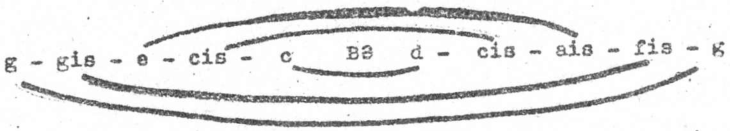

Сонрадан dis пәрдәсиндән әзүл мөвзу дүз һәрәкәтлә верилир. Анчаг динләјичинин гулағы до дијез минор үчсәслисинә алышыб дејә, ре дијез минору анчаг нот јазысында көрмәк олар. Беләликлә, әзүл мөвзунун сәс һүндүрлүјү позисијасы фуганын тәхмини тә"јин олунмуш тоналлығы илә дә үст - үстә дүшмүр / бешинчи фугада да беләдир /. Фуганын сонунда мөвзу хәрчәнкһәрәкәтли вариантда / бир нечә дәфә / верилир.

Онунчу - "dis" фугасы - јеканә бешсәсли

фугадыр. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир. О, мүрәккәб үчмөвзулудур. Биринчи мөвзусу ајры експозисија дахилиндә верилир. Фуганын икинчи ве үчүнчү мөвзусу биркә експозисија дахилиндә тәгдим олунур.

Фуганын биринчи мөвзусу пассакалија жанрына хас образы хатырладыр. Оңу ләнк, ағыр аддымлары матәм руһлудур. Өзүл мөвзу илә мүгајисә етсәк, көрәрик ки, биринчи мөвзу онун сәрбәст шәкилли деммә вариантынын хәрчәнк һәрәкәтини верир. Биринчи бөлмәнин полифоник фактурасынын диггәтәлајиг чәһәтләриндән бири бүтүн сәсләри тәм сурәтдә тематиклешдирмәсидир. Белә ки, бу фуганын экс гурулушларынын дөрдү дә өзүл мөвзунун вариантларыдыр. " fis " фугасынын биринчи мөвзусу "е" фугасынын образы илә ејни истигамәтлидир. Икинчи мөвзу һәјәчанлыдыр. О, фуганын образ даирәсини кенишләндирир. Мөвзу өзүлүн дүз һәрәкәтинин вариантыдыр. Үчүнчү мөвзу өзүлүн интонасија даирәсиндән бир гәдәр кәнарда галырса да, ритмик хәттинә көрә "с" фугасынын мөвзусуну хатырладыр. Фугада чәми ики интермедија вар. Онларын форма јарадычы функсијасы әвәзсиздир. Онлар бөлмәләр арасында кедир вә һәр икиси канон формасында јазылыб. Биринчи - дөрдсәслидир / октава интервалында бир ханә кечикәрәк /. Икинчи - икисәслидир / ундетсима интервалында јарым ханә кечикәрәк /.

Икинчи вә үчүнчү мөвзулар јалныз репризә бөлмәсиндә јерләрини дәјишир / шагули контрапункт шәклиндә /.

<u>Он биринчи</u> - " g " тоналлығында јазылыб. Бу фуга үчсәслидир. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир.

Фуганын мөвзусу өзүлүн дүз һәрәкәтинин јени вариантыны тәшкил едир. Мәһз буна көрә бу фуга / 12 - чи фуга илә бирликдә / силсиләдә реприза функсијасыны дашыјыр. "с" / № 4 / вә "е" / № 8 / фугаларында олдуғу кими бурада да реприза үчһиссәлидир. Он биринчи " g " фугасы гејд етдијимиз кими силсиләнин лирик мәркәзидир. Бу фуганын образ - интонасија гурулушу "с" фугасына јахындыр. Гарајевин бүтүн лирик мөвзулары кими о да емосионал патетикадан узагдыр. Мөвзу сон дәрәчә интеллектуал вә лирик тәрздә тәгдим олунур.

<u>Он икинчи фуга</u> - " gis" тоналлығында јазылыб. Бу фуга үчсәслидир. Форма е"тибары илә үчһиссәлидир.

" ges" фугасынын биринчи мөвзусу әзүл мөвзунун :хәрчәнквари вариантыдыр. Марағлысы одур ки, бу вариантын өзүнүн хәрчәнквари һәрәкәтини көтүрәндә әзүл мөвзунун өзү јараныр. Бу јахынлыгдан истифадә едәрәк, бәстәкар фугаја икинчи мөвзу дахил едир. Һәмин мөвзу әзүл мөвзунун дүз һәрәкәтли вариантыдыр.

Јекун " ges " фугасында мөвзунун илкин вә хәрчәнквари вариантлары бирләшдирилир. Хәрчәнквари һәрәкәтин бурадакы истифадәси "g " фугасы илә ассосиасија јарадыр. Анчаг, орадакы хәрчәнклилик үфүги шәкилдә дәгиг иди, бурада исә дәгиглик аздыр. Белә ки, он икинчи фугада, бүтүн дејиләнләрә көрә, ачыг-ашкар мүрәккәб фуганын чизкиләри јараныр.

Бу фуга бүтүн силсиләнин драматуржи јекунудур. Бу фуганын образ гурулушу башланғыч фуганын / " а " / образлары илә сәсләшир. Анчаг бу фуга даһа аскетик, даһа чиддидир. Мусиги санки фәлсәфи мә"нада дәринләшир,

Бурада әзүл мөвзу јенидән гајыдыр вә бу амилә көрә фуга " ges " силсиләнин репризасы кими гәбул олунур.

Силсиләнин бүтүн фугалары дахилиндә бәстәкар

мөвзуну вә чаваб мөвзусуну әксәр классик фугаларда олдуғу кими кварта - квинта мүнасибәтиндә гурур. /мажор-минор мәгам системинин Т-Д мүнасибәти илә аналожи шәкилдә /. Мәсәлән, дөрд сәсли "а" / № I/ фугасында мөвзу експозисија дахилиндә ашағыда верилмиш шәкилдә дөрд имитасија тәшкил едир.

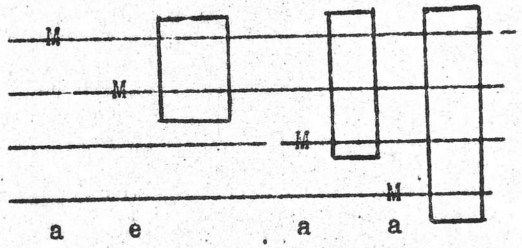

Бу хүсусијјәтинә көрә Гарајевин үслубу Һиндемитин үслубундан да фәргләнир. Үслублар арасындакы фәрг бунунла битмир.

Фугаларын әкс гурулушларына кәлдикдә, демәлијик ки, онларын чохунун сахланылмамыш шәкилдә верилмәси импровизә руһлу ахычы мусиги материалы јарадыр. Бунун көкләрини муғам тематизминин инкишаф принсипләринә архаланмагда көрмәмәк олмаз.

Әкс гурулушларын ики чүр истифадә үсулу вар:

I/ Мөвзунун интонасија хүсусијјәтләрини инкишаф етдирән әкс гурулушлар / "а", "с", "е", вә

" ges " фугалары /.

II. Мөвзунун инкишафыны ардычыл давам етдирән екс гурулушлар / силсиләнин галан фугалары беләләриндәндир /. Бурада гејд олунмалыдыр ки, јалныз ики фугада / "в" № 2, "h" № 3 / экс гурулушлар сахланылыб.

Ашагыда "в" / № 2 / фугасынын контрекспозисијасына аид схеми веририк:

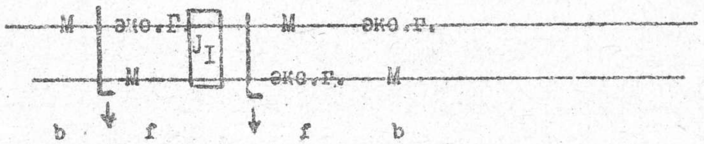

"h" / № 3 / фугасында исә, јалныз биринчи экс гурулуш сахланылыб.

Орта бөлмә мөвзуну башга тоналлыглардан мүхтәлиф полифоник вариасија јолу илә ишләнмәси вә кедишини өзүндә чәмләшдирир. Орта бөлмәләр ишләнмә характерлидир. Бурада мөвзу шәрти десәк, башга тоналлыгларла ишыгландырылыр, јығчамлашыр, дөнмә шәклинә дүшүр, хәрчәнквари һәрәкәт едир, ритмик вариантларла зәнкинләшир. Интермедијалар орта бөлмәләрдә өзүнүн инкишафыны тапыр.

Реприза бөлмәси мөвзунун әсас тона гајытмасы илә мүәјјәнләшир. Бөлмәләрин сәрһәдләри тәк-

чә тоналлыгларын планы илә фәргләнмир. Онлар һәм дә регистр дәјишмәләри / сыхлашма. кенишләнмә /, полифоник фактуранын кипләшмәси, јахуд сејрәкләшмәси нәтичәсиндә мүәјјәнләшир.

Интермедијалара кәләндә гејд едилмәлидир ки, онлар өзүл мөвзунун интонасијалары әсасында гурулурлар :

I. Шагули шәкилдә мөвзунун күшләсини бирләшдирирләр.

II. Үфүги шәкилдә исә бу күшләләри тутушдурурлар.

Мелодик күшләләрдә интонасијалар мүхтәлиф имитасијалар јарадырлар. Белә һалларда Гарајев Бах фугасынын инкишаф ән"әнәләриндән бөјүк мәһарәтлә истифадә едә билмишдир. Мүхтәлиф полифоник үслублардан интермедија дахилиндә истифадә Гарајев үчүн характердир. Мәсәлән, " f" фугасыны көстәрәк ; "fis " фугасынын експозисијадан сонра кәлән интермедијасынын биринчи бөлмәсиндә дөрд сәсин ардычыл мүдахиләси вардыр ки, нәтичәдә мөвзунун әсасында дөрдсәсли канон јараныр.

Үмумијјәтлә, интермедијалары композисијада дашыдыглары функсијаларына көрә ики јерә бөлмәк олар :

I. Бирләшдиричи интермедијалар :

а/ експозисиjа дахилиндə бир гаjда олараг мөвзу вə чаваб арасында jерлəшдирилирлəр.

б/ бөлмəлəр арасында jерлəшдирилəн интермедиjалар. Бу тип интермедиjалар биринчилəрə нисбəтəн даhа аз тəсадүф олунур

2. Ишлəнмə, инкишаф типли интермедиjалар адəтəн бөлмəлəр арасында, jахуд бөлмə дахилиндə истифадə олунурлар / чох вахт орта бөлмə дахилиндə /.

Фугаларын биринчи бөлмəси - експозисиjадыр. Бурада мөвзу бүтүн сəслəрдə нөвбə илə тəгдим олунур. / кварта - квинта мүнасибəти илə /.

Орта бөлмə - ишлəнмəдир. Үчүнчү бөлмə - репризадыр / бүтүн бөлмəлəр hаггында jухарыда əтрафлы изаhат верилиб /. Бүтүн силсилəjə jекун верəрəк демəк лазымдыр ки, Гараjев гаршысына гоjдугу мəгсəдə мугабил олараг Бахын "прелуд" вə "фуга" дилогиjасындан имтина етмəли олур. О, бүтүн фикрини фəлсəфи дүшүнчə үзəриндə чəмлəшдирмəjи үстүн тутур.

"12 фуга"нын jаранмасы бəстəкарын jарадычылыгында мəгам - тонал аспектинин тəдричи инкишафынын / еволjусиjа / ганунауjгун мəрhəлəсидир. Фугаларда Гараjев jарадычылыгынын апарычы идеjасы - гөзəллиjин инсан həjатындан аjрылмазлыгы, həгиги həjатын гиjмəтли вə вачиб елчилəриндəн бири кими өзүнүн кон-

крет ифадəсини тапыб. Бу полифоник фортепиано мəчмуəси үчүнчү симфониjа вə скрипка концерти кими Гараjевин санки həjатын мүхтəлиф тəрəфлəри hаггында əлдə едилмиш фəлсəфи мүлаhизəлəрини үмумилəшдирмишдир. Мусиги дилинин сəлисилиjи вə лакониклиjи, Гараjевə хас консентрик ифадəлəр "12 фуга"да өз реал əксини тапмышдыр. Бунунла бəрабəр мүрəккəб контрапунктун мүхтəлиф үслубларындан истифадə едəрəк, бəстəкар, илк бахышда бир арəjа сыгышмаjан мүрəккəб техники мəсəлəлəри үзви сурəтдə, тəбииликлə фəтh едир.

Бəстəкарын "12 фуга" силсилəсинин jаранмасы мүасир дөврүн полифониjасынын бүтүн инкишаф просеслəри тəрəфиндəн hазырланмышдыр. Бу, бир тəрəфдəн. Дикəр тəрəфдəн исə о, бəстəкарын jарадычылыг jолунун өзүнəмəхсус jекуну иди, hансы ки, полифониjа хеjли дəрəчəдə органиклəшмиш вə кəнардан деjил, сəнəткарын өзүнүн jарадычылыг имканларынын дəрин гатларындан вүчуда гəлəн варлыг иди. Мүбалиғəсиз демəк олар ки, "Гараjевин мусиги фикри бу анлаjышын əсл мə"насында полифоникдир."[1]

Үмумиjjəтлə, Гараjевин полифоник үслубундан данышараг, геjд етмəлиjик ки, бəстəкарын полифониjа-

---

1. Л.Карагичева. "Кара Караев". Советский композитор. М. 1960 сəh. 250

синин типик хүсусијјәтләриндән бири сәс хәтләринин мелодик шәкилдә "долдурулмасы"дыр. Буна бәстәкар шагули вә үфүги мусиги хәтләринин бир-биринә олан тә"сири вә мүдахиләси нәтичәсиндә наил олур. Мелодијанын чохгатлы олмасы мүхтәлиф жанр вә формаларда өз ифадәсини тапыр. Бу хүсусијјәт чох вахт тембрләрин полифонијасына кәтириб чыхарыр. Бу чүр сәсләнмә тәкчә чох һејјәтли симфоник әсәрләрдә дејил, һәтта ејни групларда да ашкар едилир / хор, симли аләтләр вә б. /. Мәсәлән, "Пајыз" адлы a capella хору, икинчи квартетин / a moll / Largo һиссәси. Бәстәкар бу еффектә һәтта бир аләтин сәсләнмәси чәрчивәсиндә дә наил олур. Мәсәлән : " G dur вә " a moll" фортепиано прелүдләри. G dur – флејта-фагот, a moll – фаготларын дуетини хатырладыр. e moll прелүдүнүн бир епизоду инструментал үчлүјүн сәсләнмәсини әкс етдирә билир.

Гарајев тәзадлы полифонијанын пријомларындан мәһарәтлә истифадә едир. Бәстәкара чох характер олан бир үслуб да вар ; мүхтәлиф лејтмотивләрин ејни заманда сәсләнмәси / мәсәлән : балетләрдә /. Мусиги образынын трансформасијасыны әкс етдирән лејтмотивләр өзләри дә мүхтәлиф дәјишикликләрә мә"руз галыр вә бу шәкилдә дә бир – бири илә говушараг сәсләнирләр.

Мәсәлән : "Илдырымлы јолларла" балетинин икинчи актындан " Adagio ", һәмин балетдән Ленинин монологу. Биринчи нүмунәдә мәһәббәт мөвзуларынын һәр икиси сәсләнир, икинчидә исә Ленинин мөвзусу илә "Изтираб мөвзусу" бирләшдирилир.

Гарајевин мелодик чохгатлы мусигиси ејни вахтда мүхтәлиф тоналлы мелодијаларын политонал сәпкидә бирләшмәси нәтичәсиндә алыныр. Бу исә мусигинин образлы ифадәлилијини артырыр. Мәсәлән: "Илдырымлы јолларла" балетинин гәһрәманларын өлүм сәһнәсинин кулминасија епизоду ; бурада мәһәббәт мөвзусу e -moll тоналлығында верилир. "Велд"ин мөвзусу исә дәјишилмиш шәкилдә мүшајиәтдә, C- dur тоналлығында сәсләнир.

Гарајев мусигисиндә остинато үслубу чох бөјүк јер тутур. Остинато мусиги әсәринин нәбзи олмагла јанашы, "сахланылмыш мә"налы контрапункт" кими бөјүк епизодлара ифадәлилик дә бәхш едир. Мәсәлән: фортепиано үчүн a – moll, fis moll, gis moll прелүдләри, "Једди көзәл" балетиндән "Көзәлләр көзәли", "Јүрүш", "Дон Кихот" гравүрләриндән "Сәјаһәт", "Илдырымлы јолларла" балетиндән "Лај-лај" вә б.

"Бассо - остинато"дан вариасијалы силсиләнин тематик инкишафы үчүн дәјишилмәз бүнөврә кими ис-

тифадә олунур / Икинчи симфонијанын Пассакалијасы, скрипка вә фортепиано үчүн сонатанын дөрдүнчү һиссәси /.

Гарајев остинато кими метроритмик формулалардан, кичик вә јахуд бир гәдәр кениш гурулушлардан, һармоник дөнмәләрдән вә сәирләрдән истифадә едир. Бә"зән исә "остинато" кими јухарыда садаланан формаларын һамысындан бирләшдирилмиш комплекс шәклиндә дә истифадә олунур.

Гарајев јарадычылығынын бүтүн мәрһәләләриндә полифоник формалара мүрачиәт едир. Мәсәлән: фортепиано үчүн үчсәсли фуга / 1939- чу ил /, симли квартет үчүн фуга / 1940- чы ил /, симфоник оркестр үчүн / үчлү / пассакалија вә фуга / 1941- чи ил /. Фортепиано үчүн "24 прелуд" силсиләсиндән es moll прелуду / дөрдсәсли фуга /. Бурада Es dur прелуду es moll фугасына прелуд кими гәбул олунур. Икинчи квартетин / 1947- чи ил / икинчи һиссәси / Largo / полифоник вариасијалардыр вә с.

Г. Гарајев ијирминчи әсрин ән көркәмли шәхсијјәтләриндән биридир. Онун әсәрләриндә мүасирлик вә миллилик, фәлсәфи дә"ринлик вә бәстәкар мәһарәти, вәтәндашлыг вә һәссаслыг ејни дәрәчәдә габарыг шәкилдә синтезләшиб вә бүтүн бунлар бөјүк устадын әсәрләринә өлмәзлик вә сонсуз тәравәт бәхш едир.

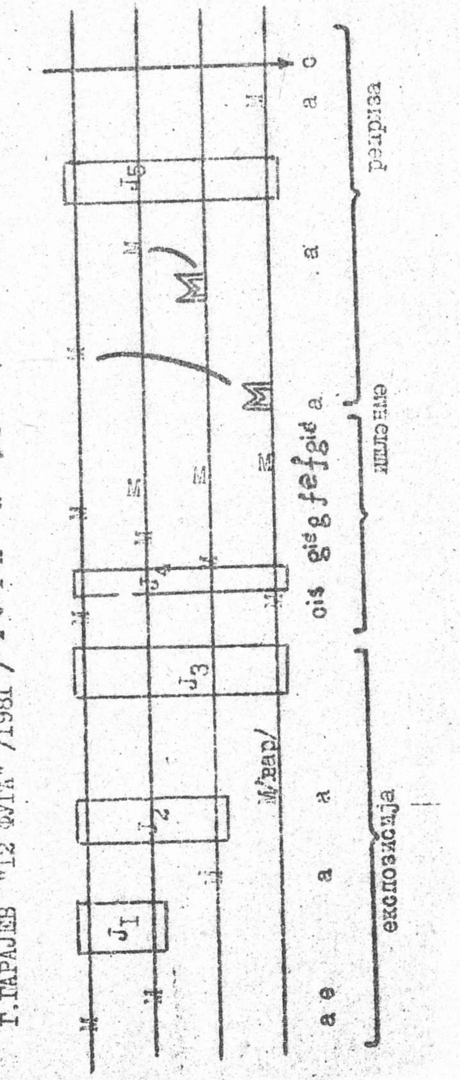

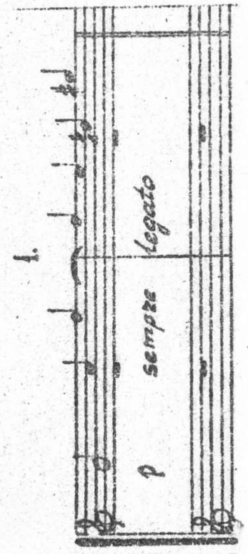

ФУГА в - (f) № 2

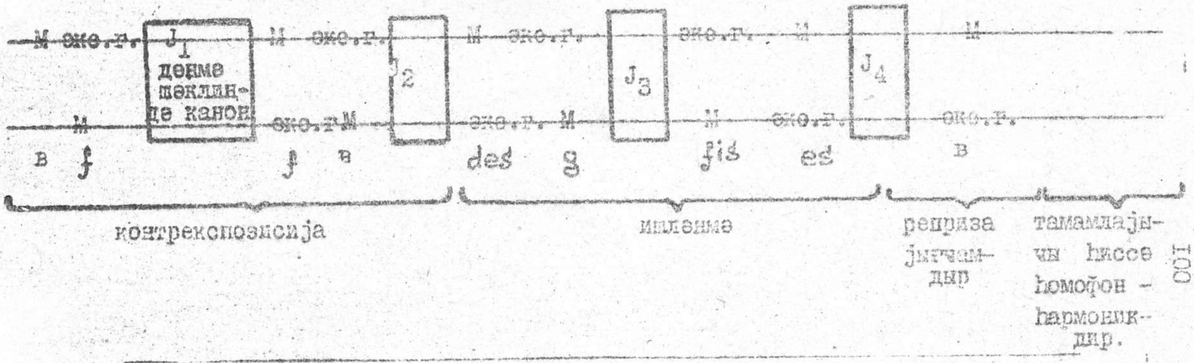

2.

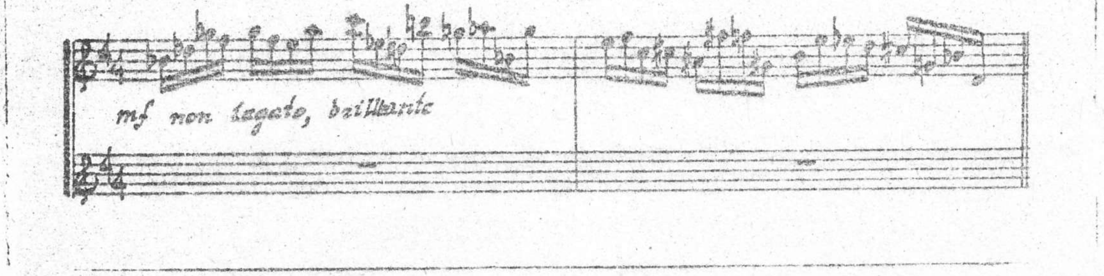

ФУГА - h /Д/ № 3

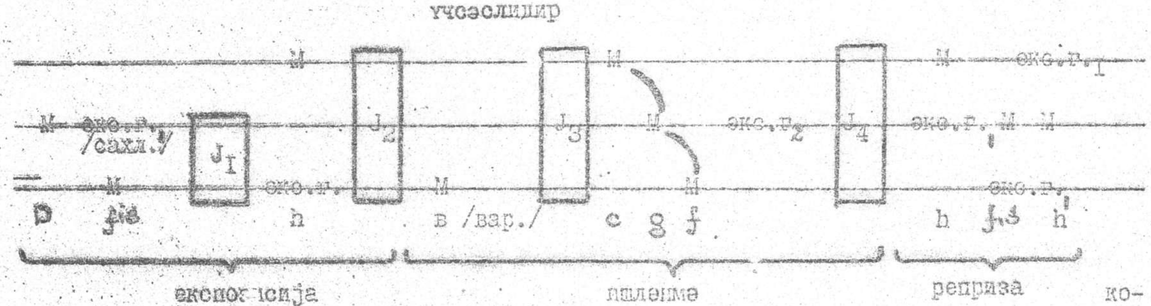

3.

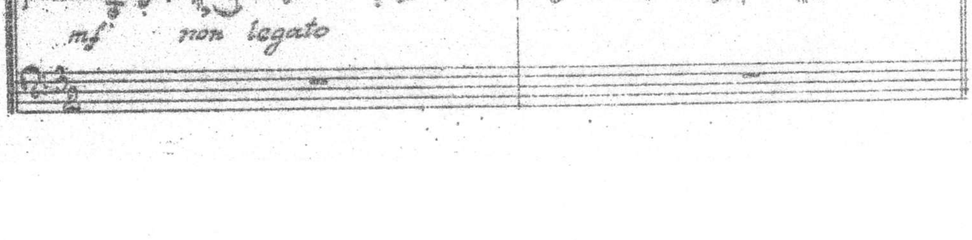

ФУГА - c /a/ № 4

/ үчсэсли /

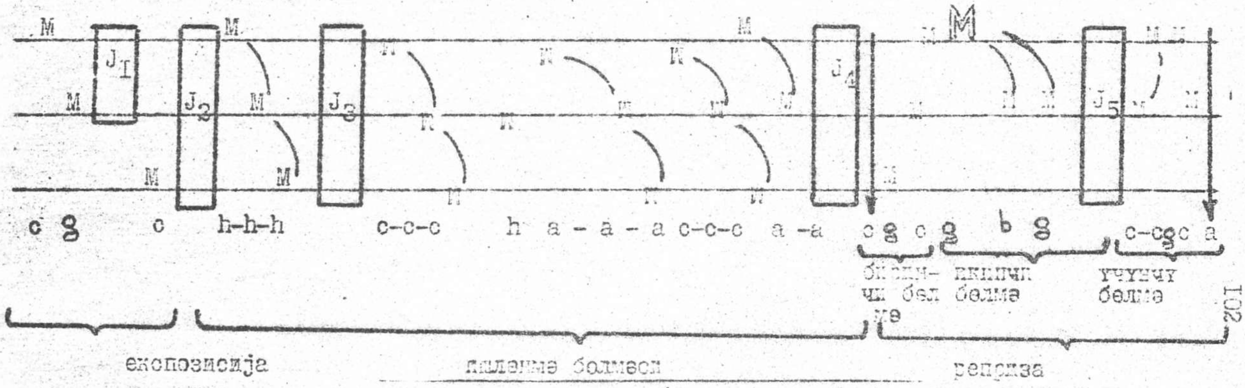

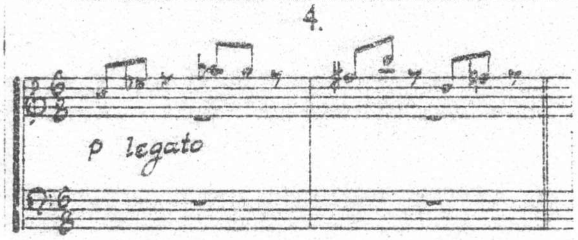

ФУГА f /cis эвэзинэ/ № 5

/ үчсэсли /

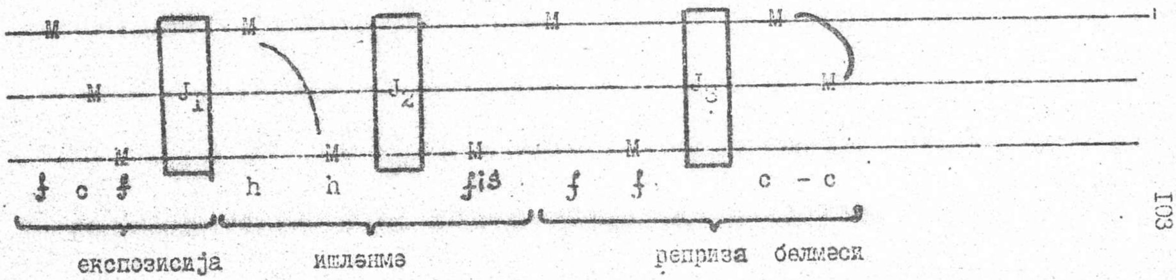

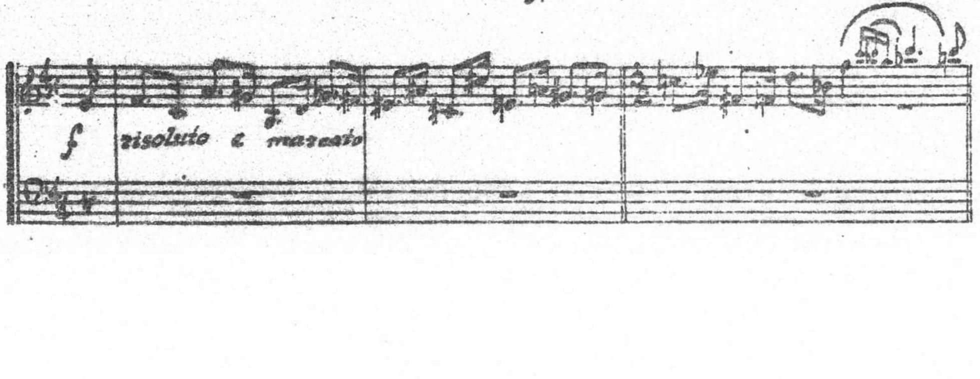

ФУГА - d № 6 / Дөрдсәсли /

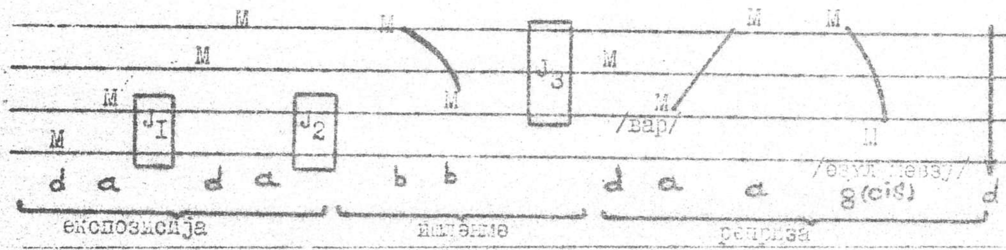

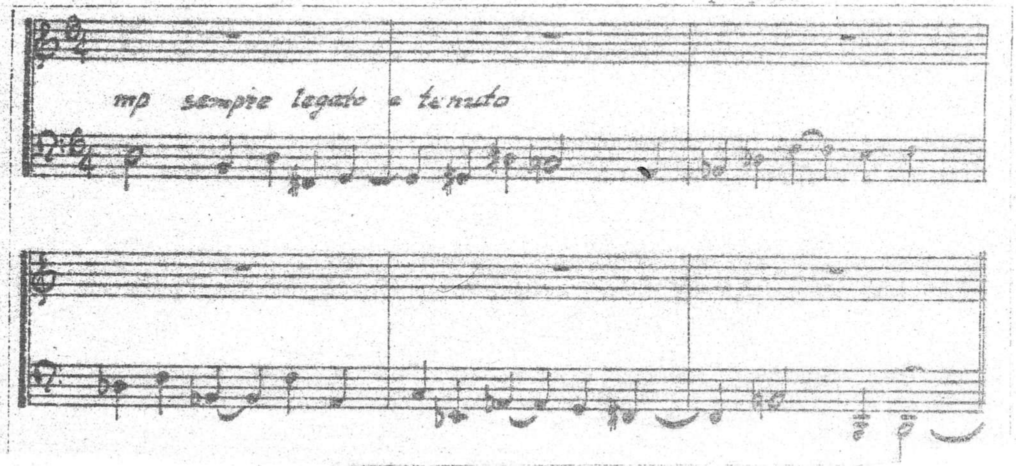

ФУГА - es № 7

/ үчсәсли /

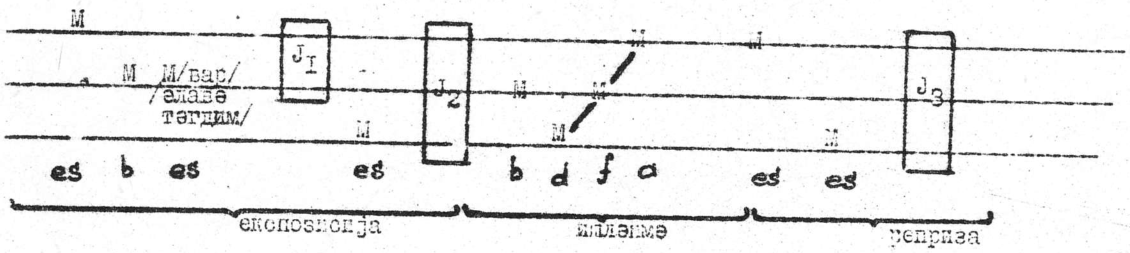

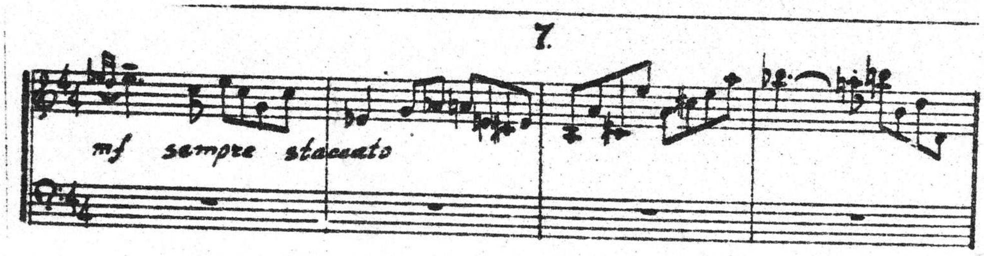

ФУГА - е № 8

/ дердсэсли /

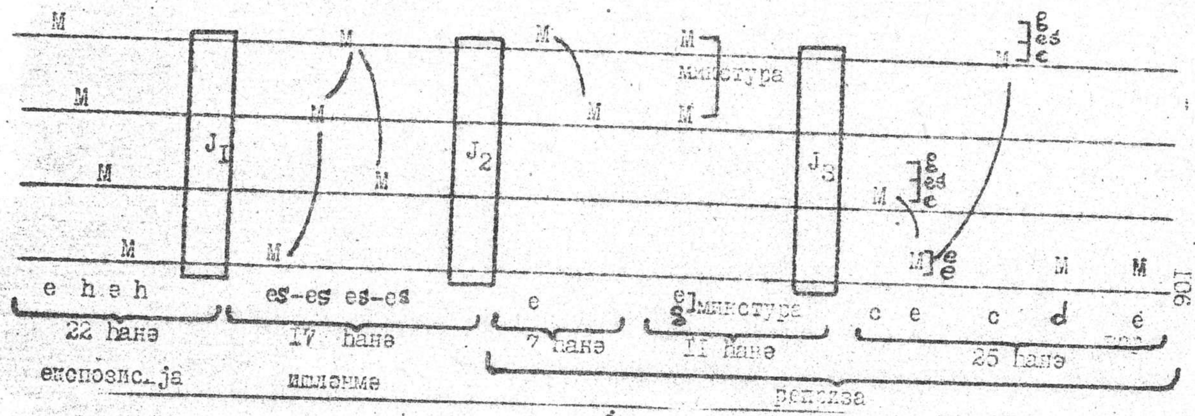

8.

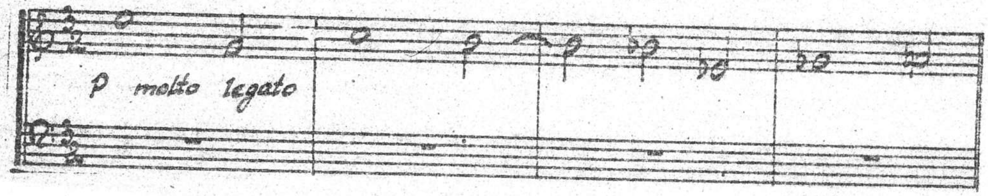

ФУГА - gis № 9

/ үчсэсли /

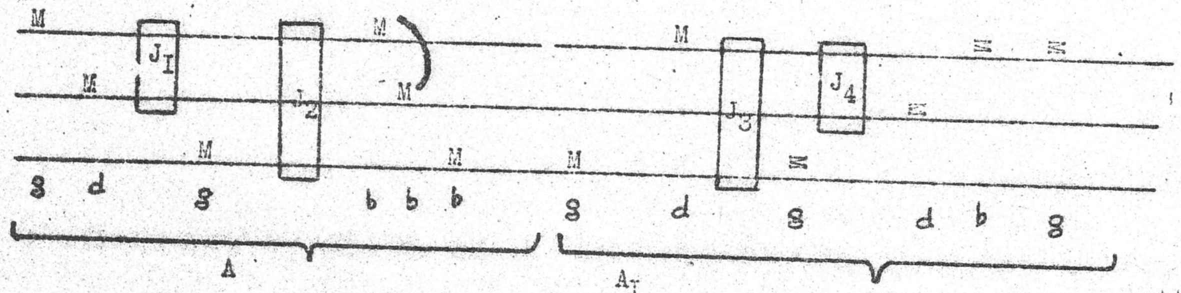

9.

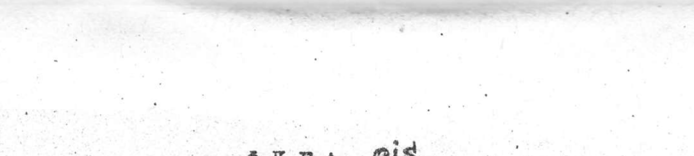

ФУГА - *fis* № 10

/ бешсәслидир /

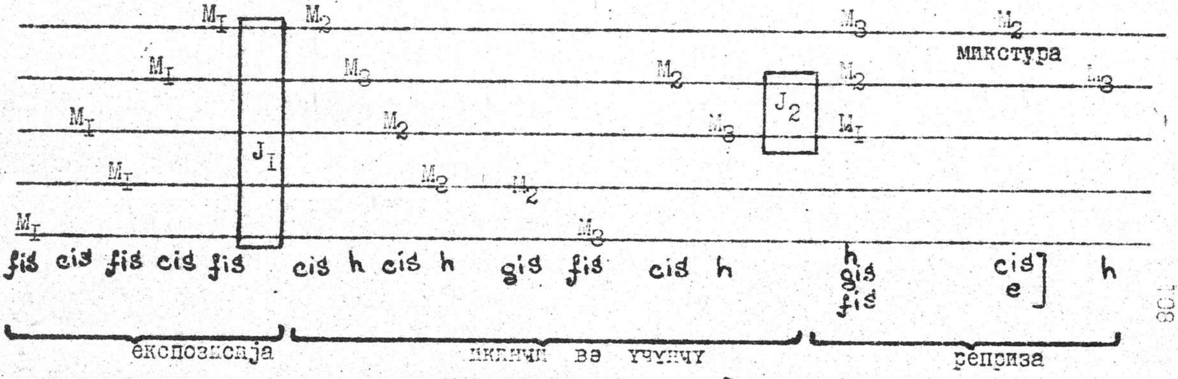

10.

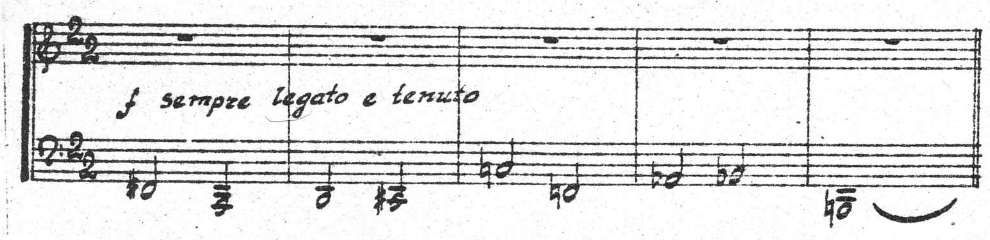

ФУГА - g № 11

/ үчсәслидир /

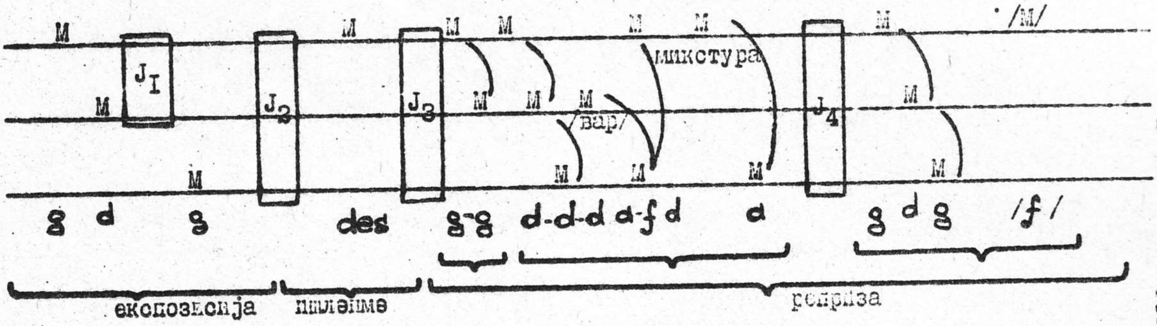

11.

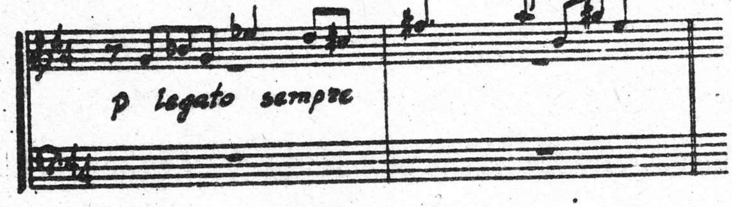

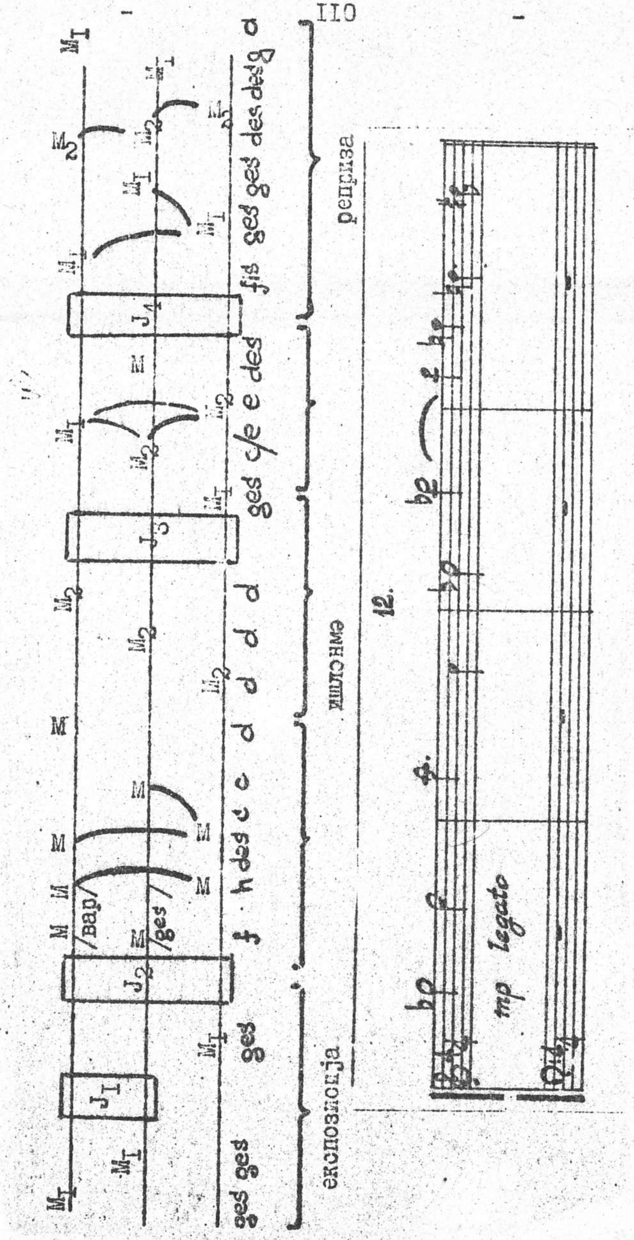

ИСТИФАДӘ ОЛУНАН ӘДӘБИЈЈАТ

1. Л.Карагичева "Кара Караев".
   Москва, издательство "Советский композитор",1960
2. С.Григорьев Т.Мюллер "Учебник полифонии"
   Москва,издательство "Музыка",1977 /издание третье/
3. Ю.Холопов П.Хиндемит " Ludus tonalis " для фортепиано.
   Москва, издательство "Музыка",1980 /вступительная статья/.
4. Т.Сеидов "I2 фортепианных фуг Кара Караева" / методическая разработка/ Баку,типография АзИНЕФТЕХИМа,1983
5. Вл.Протопопов "История полифонии"
   Москва, издательство "Музыка", 1987
6. Музыкальный энциклопедический словарь /главный редактор Г.В.Келдыш /. Москва, "Советская энциклопедия", 1990

МҮНДӘРИҸАТ

I. Өн сөз . . . . сәh. 2
2. Полифонија тарихинин әсас мәрhәләләри.
Кириш / гиса ичмал / . . . . сәh. 5
3. "Гүдрәтли дәстә бәстәкарларынын әсәр-
ләриндә полифонија. М.А.Балакирев . . . . сәh. I4
4. М.П.Мусоргски . . . . сәh. 20
5. А.П.Бородин . . . . сәh. 29
6. Н.А.Римски-Корсаков . . . . сәh. 39
7. П.Һиндемит . . . . сәh. 52
8. Г.Гарајев . . . . сәh. 65
9. Фугаларын гурулуш схемләри . . . . сәh. 99
I0. Истифадә олунан әдәбијјат . . . . сәh. III

-1990- позиция № I43

Дадашева Эльнара Рагим-ага гызы

"Краткий курс лекций по полифонии."

Чапа имзаланмыш 11.09. 1991-чи ил.
Кағыз форматы 60×84 1/16. Чап вәрәги 6,0.
Сифариш 648 Сајы 500. Гијмәти 70 гәп.

В. И. Ленин адына АПУ нун мәтбәәси.
Бакы, Ү. Һачыбәјов күчәси, 34.

Poli fonya özre

70 гәп.